

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta
Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Studijní program: Demografie
Studijní obor: Demografie se sociální geografii

Tomáš Sobota

**PROMĚNY GEOGRAFIE PRŮMYSLU V DŮSLEDKU
PRŮMYSLOVÉ REVOLUCE: PŘÍKLAD PIVOVARNICTVÍ
V PRAZE, 1869–1939**

INDUSTRIAL GEOGRAPHY TRANSFORMATION AS A
CONSEQUENCE OF THE INDUSTRIAL REVOLUTION:
EXAMPLE OF THE BREWING INDUSTRY IN PRAGUE,
1869–1939

Bakalářská práce

Praha 2015

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Jiří Hasman, Ph.D.

Poděkování

Chtěl bych poděkovat vedoucímu této bakalářské práce Mgr. Jiřímu Hasmanovi, Ph.D. za jeho aktivní vedení a připomínky, které mně umožnily vypořádat se se všemi problémy. Velmi si cením jeho vstřícného přístupu, který mi velmi pomohl při psaní této práce.

Abstrakt

Tato bakalářská práce se snaží postihnout základní faktory ovlivňující prostorový vývoj pivovarnictví v Praze mezi lety 1869–1939. V teoretické části jsou popsány a definovány jevy, které v daném období zasáhly do pivovarnického průmyslu. Mezi ně patří zejména kartelizace, pražská asanace, první světová válka a světová hospodářská krize. Dále je v této práci popsán vliv jednotlivých pivovarů na ostatní podniky. Především se jedná o dopady pivovarů založených od roku 1869. Empirická část pak pomocí kartodiagramů a grafů hodnotí proměny prostorové distribuce výroby piva ve sledovaném období.

Klíčová slova: Praha – pivovarnictví – průmysl – průmyslová revoluce – geografie

Abstract

The aim of this bachelor thesis is to describe the general factors which influenced the development of the brewing industry in Prague between the years 1869 and 1939. A description and definition of factors influencing the brewing industry during that time period is in the theoretical part of this thesis. The general factors include the formation of cartels, redevelopment of the centre of Prague, the First World War and the Great Depression. This thesis also includes a description of the impact of breweries (founded after the year 1869) on other brewing companies. The empirical part of this thesis describes changes of spatial distribution of beer production during the period of interest. This is done by thematic maps and diagrams related to the issue.

Keywords: Prague – brewing industry – industry – industrial revolution – geography

Prohlášení:

„Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.“

V Praze, 30. 7. 2015

Tomáš Sobota

OBSAH

Obsah	5
Seznam obrázků	7
1 Úvod	8
2 Vývoj geografie průmyslu a prostorové rozdělení města	10
2.1 Vývoj průmyslu v Praze a Čechách před rokem 1869	10
2.2 Vybrané modely prostorové struktury měst	13
3 Vývoj pivovarnictví v Praze	15
3.1 Výchozí situace v roce 1869	15
3.1.1 Průmyslová revoluce a změny ve způsobu kvašení	16
3.1.2 Propinační právo	17
3.2 Pivovarnictví v Praze v letech 1869–1914	19
3.2.1 Vznik spolků a jiných organizací	19
3.2.2 Kartelizace	21
3.2.3 Přestavba Staré Prahy a změny ve vlastnické struktuře	23
3.2.3.1 Pražská asanace	24
3.3 Pivovarnictví v Praze v letech 1914–1939	26
3.3.1 První světová válka a její následky	26
3.3.2 Světová hospodářská krize a Kontingentní smlouva	28

4	Metodika a zdroje	30
4.1	Prameny a literatura	30
4.2	Metody	31
5	Analýza prostorového rozmístění pivovarů	32
5.1	Vývoj geografie pivovarnictví Prahy, 1869–1914	32
5.2	Vývoj geografie pivovarnictví Prahy, 1914–1939	42
5.3	Shrnutí vlastní analýzy rozmístění pivovarů	50
6	Závěr	53
	Zdroje literatury	55
	Zdroje internetové	57

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1 – Rozdělení Prahy do koncentrických zón podle Boháče	12
Obr. 2 – Přehled počtu pivovarů v Čechách podle druhu používaných kvasnic	17
Obr. 3 – Přehled výstavu pivovarů, Praha, 1873	34
Obr. 4 – Přehled výstavu pivovarů, Praha a okolí, 1873	36
Obr. 5 – Přehled výstavu pivovarů, Praha a okolí, 1893	38
Obr. 6 – Přehled výstavu pivovarů, Praha a okolí, 1913	41
Obr. 7 – Výstav pivovarů, Praha, 1914–1923, v tis. hl.	43
Obr. 8 – Přehled výstavu pivovarů, Praha, 1923	45
Obr. 9 – Výstav pivovarů, Praha 1925–1940, v tis. hl.	46
Obr. 10 – Přehled výstavu pivovarů, Praha, 1939	48
Obr. 11 – Počet pivovarů podle hranic Prahy, 1869–1939	50
Obr. 12 – Počet a výstav pivovarů podle koncentrických zón Burgessova modelu, Praha, 1873–1939	51

1 Úvod

České pivo je známé po celém světě. Má bohatou historii a značnou tradici, která je ceněna všemi pivními nadšenci. Přestože se pivo vždy vařilo v každém koutu naší země, dá se zcela jistě za centrum pivní produkce považovat Praha, kde bylo v minulosti i současnosti zdaleka nejvíce pivovarů. Z tohoto města vzešlo mnoho tradičních a legendárních značek piva, které šíří své povědomí do celého světa. Důležitá je také funkce tohoto města, díky které se vždy hlavní a zlomové události děli právě zde a většinou jako první v celé zemi. Analýza geografického rozmístění pivovarnictví v Praze nicméně doposud chyběla. A proto se tato práce soustředí pouze na toto město, nikoliv na celé Česko, které již bylo v této problematice analyzováno.

Poznání této problematiky přitom může pomoci pochopit celkový vývoj průmyslu během industrializace měst a tedy i to, jak vzniklo rozmístění průmyslových podniků, které vydrželo až do konce dvacátého století, kdy začalo docházet k dalším významným změnám. Tento cíl měly za úkol splnit vybrané výzkumné otázky vztahující se vždy k důležité okolnosti ovlivňující tuto tematiku.

Práce se zaměřuje na období 1869–1939, které bylo pro strukturu pivovarnického průmyslu zlomové. Toto časové rozmezí bylo zvoleno, aby byly zachyceny změny, jimiž si geografie pražského pivovarnictví prošla během průmyslové revoluce. Začátek období byl dán zrušením propinačního práva, což otevřelo konkurenci na trhu, na konci stojí druhá světová válka. Událostí se zásadním vlivem na pivovarnictví, které se v daném období udály, však bylo mnohem více.

V této práci jsou zprvu popsány události, které nejvíce formovaly pivovarnictví, a vliv těchto událostí, které měly značný dopad na fungování mnoha podniků. Většinou se však jednalo pro toto odvětví průmyslu o negativní důsledky, které byly způsobeny například pražskou asanací, první světovou válkou nebo vznikem nových průmyslových

pivovarů. A právě tyto zásahy přetransformovaly pražské pivovarnictví z malého podnikání na velkoprámyslové závody.

Výsledky vlastní analýzy jsou v této práci znázorněny především kartodiagramy zobrazujícími rozložení pivovarů v Praze a jejich jednotlivý výstav. Vybrané roky, za které jsou mapy zobrazeny, jsou: 1873, 1893, 1913, 1923, 1939. Výběr těchto roků není náhodný a vždy souvisí s určitou událostí, která byla pro tuto problematiku důležitá. Další formu zobrazení analýzy tvoří grafy sledující například výstav jednotlivých pivovarů v časovém úseku nebo grafy zobrazující počet pivovarů ve sledovaném období nebo vůči jejich geografické poloze.

Cíle práce jsou především položeny na výzkumných otázkách zabývajících se událostmi spojenými s pivovarnictvím v Praze. Ty by měly pomoci splnit hlavní cíl práce, kterým je pochopit celkový vývoj průmyslu během industrializace měst a hlavně to, jak se formovalo rozmístění pivovarů v Praze. První otázka se nachází na konci druhé kapitoly a týká se prostorové distribuce pražského pivovarnictví a možností vysvětlit ji za pomoci aplikace Burgessova koncentrického modelu. Zbylé výzkumné otázky jsou vždy položeny na začátcích kapitol empirické části. Jedná se o otázky zkoumající vliv historických událostí na pivovarnický průmysl, které byly již zmíněny výše.

Hlavní osu struktury této práce tvoří teoretická část založená na diskusi literatury a část empirická, která zkoumá vývoj jednotlivých pražských pivovarů. Teoretická část nejprve diskutuje obecný vývoj geografie průmyslu v Praze a poté se zabývá faktory, které ve sledovaném období ovlivňovali pivovarský průmysl; zde je rozdělena chronologicky do tří hlavních období obsahujících detailní popis různých událostí důležitých pro tuto práci. Praktická část pak vynechává první období (do r. 1869) a zbylá dvě (1869–1913 a 1914–1939) analyzuje podle získaných informací v předešlé části pomocí dat a jimi vytvořených kartodiagramů a grafů.

2 Vývoj geografie průmyslu a prostorové rozdělení města

2.1 Vývoj průmyslu v Praze a Čechách před rokem 1869

Praha byla na našem území vždy jedním z nejdůležitějších měst, ať už se nacházela v Rakouském císařství, Rakousku-Uhersku, nebo později na území první republiky. Do hlavních a největších měst se vždy soustřeďují nové trendy jako první a dochází zde k největšímu pohybu pracovní síly a různých technologií

Důležitým okamžikem v tomto období pro habsburskou monarchii byla ztráta Lombardie (1859) a Benátska (1866) po válce s Francií a Pruskem. Následně se většina průmyslu přesunula do českých zemí, které tak vyráběly 64 % celé průmyslové produkce habsburské říše. Industrializace českých měst probíhala s první a druhou fází průmyslové revoluce (Efmertová 1998), přičemž vývoj v Praze probíhal následovně (Maier 2005): v první polovině 19. století docházelo k importu strojního vybavení, převážně z Anglie, a současně pokračovala manufakturní výroba. Až od poloviny 19. století do sedmdesátých let začala vrcholná proměna hospodářství v českých zemích. Vedoucím oborem industrializace byl v českých zemích textilní průmysl. To samé platilo pro země západní Evropy již dříve, ve středovýchodní Evropě nemělo toto odvětví tak velký význam. Zatímco v Anglii po textilním průmyslu následoval průmysl těžký, na území rakouské monarchie a zejména v českých zemích to bylo potravinářství s největším zastoupením v cukrovarnictví, ale také mlýny, pivovary a vinopalny. Důkazem, že Velká Británie byla v té době významnou průmyslovou velmocí, je volné rozšiřování průmyslových strojů z této země do ostatních méně rozvinutých evropských zemí a později i na americký kontinent (Krajíček 1982).

Již poslední čtvrtina 18. století však byla zlomovým obdobím pro revoluční změny v organizaci pražského městského prostředí (Ouředníček 2012), a to zejména kvůli

změnám podmínek v migraci z venkova zrušením vazalství k půdě a také vydání tolerančního patentu v roce 1781. Praha byla v té době charakteristicky rozdělena podle břehů Vltavy. Na levé straně bylo „vládní“ centrum a na pravé „obchodní“. S tím by mohlo souviset i rozmístění pivovarů v centru Prahy, ve sledovaném období, které bylo orientováno převážně na pravý břeh řeky.

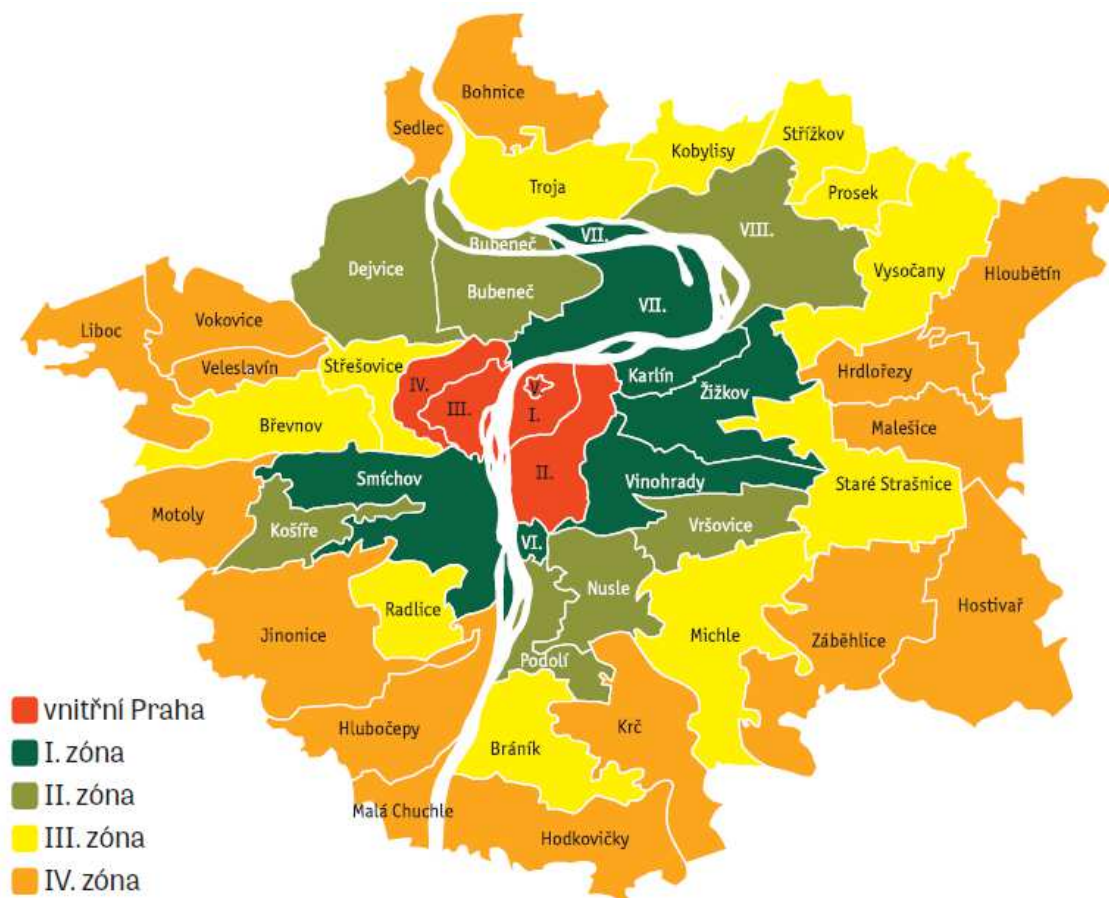
Tehdejší střed města byl obehnan hradbami, za kterými ležely zemědělské vsi¹. V těchto místech tedy převládala zemědělská výroba. Jak se Praha s postupem času vyvíjela a rozpínala se po svém okolí, pohlcovala postupně okolní vsi a měnila jejich charakter. Zejména tam totiž byly umístěny průmyslové továrny. Zakládání nových továren začalo v první čtvrtině 19. století. Uvnitř hradeb a v oblastech Starého a Nového města byla soustředěna manufakturní výroba. Tím, jak rostl počet obyvatel v Praze a také počet manufaktur, musela se tato výroba rozšiřovat za hranice Prahy. Tak vzniklo také nejstarší pražské předměstí, Karlín. Paralelně probíhal také rozvoj Smíchova, kde rovněž vznikaly průmyslové továrny, které se nevešly do centra města (Ouředníček 2012).

Podobně se například Holešovice během jedné dekády proměnily ze zemědělské vesnice na tovární a dělnickou čtvrť. Srovnatelným vývojem si prošla i Libeň a Žižkov. V době industrializace byla Praha a celá země řazena mezi nejrozvinutější průmyslové regiony v Evropě. Boháč (1923 cit. v Ouředníček 2012, str. 274) rozdělil Prahu do pěti charakteristických koncentrických zón vycházejících z Burgessova modelu (Obr. 1). Ačkoliv uvedené zóny vycházejí z rozmístění a charakteristik obyvatelstva, lze předpokládat, že jejich platnost byla obecnější a že těmto zónám též odpovídalo rozmístění průmyslu včetně pivovarnictví.

Další razantní změny nastaly v Praze po první světové válce a vzniku samostatné Československé republiky (1918). Praha se stala hlavním městem a nastal zde rozvoj moderní městské infrastruktury. Byly vystavěny první elektrárny a kanalizační a vodovodní sítě. Pro všechny tyto zásahy byl vyžadován regulační plán veškerého urbanizovaného území a jasný a ucelený náhled do dalšího vývoje i s přilehlým předměstím. Tehdejší Praha a její okolí byla tak v roce 1922 sloučena do jednoho většího celku zvaný Velká Praha (Míka 1989, cit. v Malý 2012, s. 46).

¹ Libeň, Bubny, Holešovice, Bubeneč, Dejvice, Košíře, Podolí, Pankrác, Vršovice a Nusle

Obr. 1 – Rozdělení Prahy do koncentrických zón podle Boháče

Zdroj: Ouředníček, M. (2012): Sociálně prostorová struktura industriální Prahy.

2.2 Vybrané modely prostorové struktury měst

V této kapitole bude výše zmíněný Burgessův model popsán a spolu s ním i další modely zabývající se touto problematikou. Burgessův koncentrický model zkonstruoval Ernest Burgess v roce 1925 (Hruška-Tvrď 2010). Jedná se o první z trojice klasických modelů z chicagské školy, který má za cíl modelovat prostorový růst města pomocí teorie expanze odvozené z rostlinné ekologie, dalšími jsou *Hoytův sektorový model* a *Harris-Ullmaův model mnoha jader* (Hruška-Tvrď 2010). V roce 1995 shrnul H. Friedrichs teoretická východiska Burgessova modelu, jež jsou i dnes pro výzkum inspirativní. Důraz Burgess kladl na pásmovou (zonální) expanzi města, nikoli sektorální. Tento model vycházel z modelování především amerických měst a hlavně Chicaga na začátku 20. století.

Stejně jako Chicago i Praha byla na začátku 20. století charakterizována koncentrickým uspořádáním obyvatelstva podle rodinného statutu. Při bližším zkoumání mechanismů urbanizačních procesů v těchto městech zjistíme však relativně významné odlišnosti (Ouředníček 2012), a to zejména kvůli nižšímu počtu mezinárodních migrantů směřujících do Prahy. V Chicagu tvořili imigranti základ dělnické třídy, zatímco do Prahy se stěhovala spíše domácí populace, přičemž se jednalo i o osoby s vyšším sociálním statutem. V Praze se na rozdíl od Burgessova modelu soustředí dělnické čtvrti a nouzová obydlí na okraje města a ta se tak podobá spíše *Sjöbergovu modelu* z roku 1960 (Ouředníček 2012). Pro tento model je východiskem elementární strukturální model města, jehož sledovanými znaky jsou: technologie, tempo růstu obyvatelstva, politické uspořádání, význam náboženství a další (Hruška-Tvrď 2010). Tentýž autor ještě uvádí teoretická východiska pro Burgessův model, z nichž s tématem práce nejvíce souvisí tyto:

- dochází-li k expanzi města, probíhá směrem zevnitř ven
- expanze probíhá rovnoměrně všemi směry

- skupiny obyvatelstva a jejich činnosti jsou na ploše města rozloženy nerovnoměrně
- činnosti, které jsou zastoupeny v centru města, se rozšiřují nejsilněji
- při expanzi města vznikají městská subcentra
- když vzniknou subcentra, závisí jejich další vývoj na působení hlavního městského centra.

Obecně je aplikace Burgessova modelu na evropská města problematická. Město je rozděleno do pěti koncentrických zón, přičemž problém je se zónami 3, 4 a 5. Třetí zóna je autorem označována jako zóna „dělnické třídy“, jenže právě na starém kontinentu byli dělníci koncentrováni do poslední, páté zóny na okraj města (Hruška-Tvrđý 2010).

Dalším alternativním modelem, je *Leo van den Bergův model* (1982) týkající se demograficko-prostorového vývoje města (Hruška-Tvrđý 2010). Tento model je vytvořen na základě analýzy západoevropských měst a pracuje v neprostorové sféře s růstem nebo úbytkem obyvatelstva a ve sféře prostorové s jádrem města, zázemím a s funkčním městským regionem. Tento model je mezi analytiky oblíben pro svou jednoduchost. Problémem je omezení pouze na elementární demograficko-prostorové dimenze vývoje měst (Hruška-Tvrđý 2010).

Tentýž autor ještě popisuje model zabývající se touto problematikou. Je to „*No Growth*“ model od Edgara Rusta z roku 1975. Taktéž se jedná o jednoduchý model opírající se o demografické proměnné (přirozená měna, růst počtu nezaměstnaných, migrační saldo a mediánový věk obyvatelstva dané populace) a aplikován byl především na severoamerických městech.

I přes jistá výše uvedená omezení se dá právě Burgessův model použít pro analýzu dat rozmístění pivovarů. Výhodou je, že lze navázat na starší výzkumy, které již Prahu dle Burgessova modelu rozdělily (Boháč 1923, cit. V Ouředníček 2012, s. 269). Jedna z výzkumných otázek tak bude zkoumat, zda rozmístění, eventuálně rušení či zakládání, pivovarů odpovídalo rozdělení Prahy do těchto zón podle Burgessova modelu.

3 Vývoj pivovarnictví v Praze

3.1 Výchozí situace v roce 1869

V této kapitole bude pozornost věnována období před rokem 1869 a dále situacím, které nastaly začátkem druhé poloviny 19. století a pokračovaly až do konce tohoto století. Pivovarnictví nejvíce ovlivnila první fáze průmyslové revoluce, trvající od 18. století až do 50. let 20. století, kdy započala druhá (technicko-vědecká) fáze. Průmyslová revoluce byla nesoudobým procesem. Na území evropského kontinentu se nejprve začala projevovat v Anglii a poté se šířila Evropou směrem na východ. Tento proces trval celé jedno století se začátkem v již zmíněné Anglii na konci 18. století a konče v zemích jihovýchodní Evropy na přelomu 19. a 20. století. Nejdůležitějším objevem pro pivovarnictví byl bezesporu parní stroj, díky kterému bylo možné toto odvětví posunout na jinou úroveň. Tento technologický pokrok neumožnil jen větší výrobu, ale také rozmanitější produkci druhů piva (Efmertová 1998). Z kvalitnějších zdrojů pak pochází informace, že první parní stroj s nepřímým otopem byl instalován v pivovaru v Mnichově roku 1843.

Naopak žádné pochybnosti nejsou ohledně prvního parního stroje v pivovaru na území Čech. Dodnes známý Wankův pivovar U Primasů² byl prvním, který začal své pivo vařit pomocí parního stroje a to od roku 1846. Není náhodou, že toto prvenství patří zrovna pivovaru U Primasů, jeho majitel František Wanka patřil do významného sládkovského rodu, jenž velmi zasahoval do průmyslového pokroku na našem území (Musil 2012). Požadavky technického pokroku (vaření párou, strojní pohon, umělé chlazení) si však nemohly dovolit všechny pivovary (Kratochvíle 2005). Tyto změny vyžadovaly zaprvé veliké množství financí a za druhé rozsáhlé rekonstrukční

² Svého času na Václavském náměstí čp. 796, 1803–1924,

povinnosti. Ať už to tedy bylo z finančních důvodů či kvůli konzervativnosti sládků, mnoho menších pivovarů v Praze i celých Čechách těmito technologickými změnami neprošlo.

3.1.1 Průmyslová revoluce a změny ve způsobu kvašení

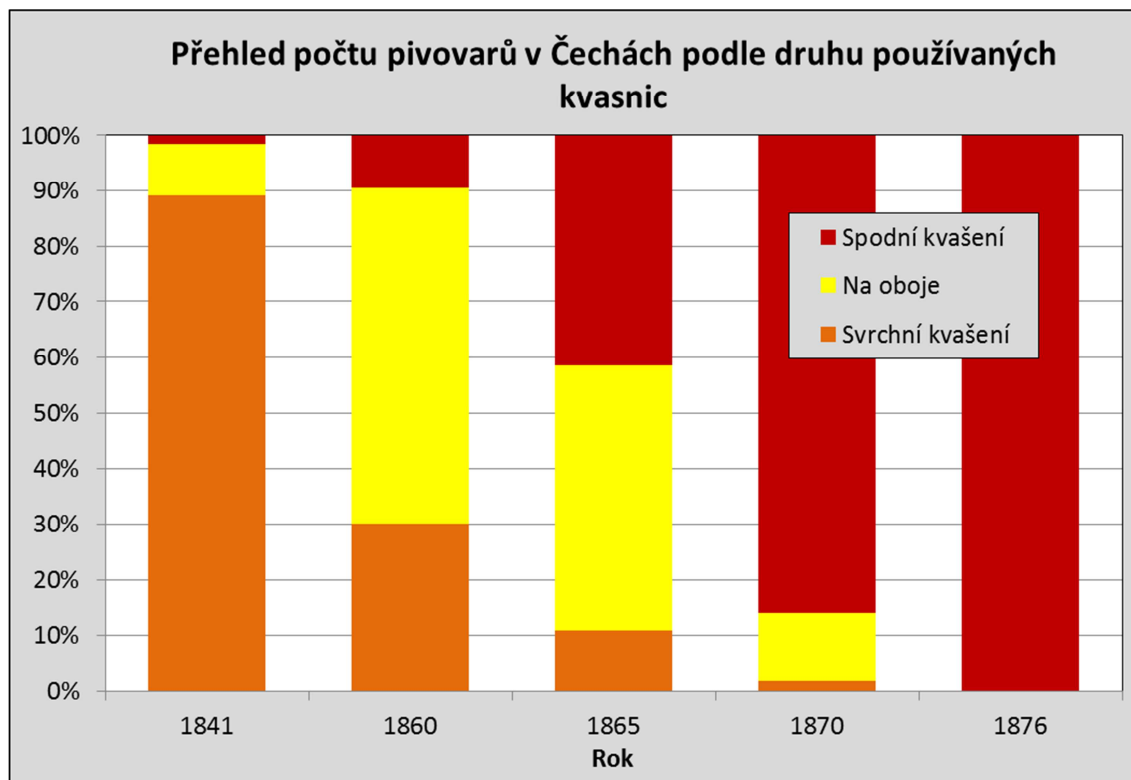
Dalším důležitým procesem v pivovarnictví bylo přecházení od svrchního kvašení piva ke spodnímu kvašení. Toto období trvalo převážně mezi lety 1840–1870 a způsobilo rozmach moderních pivovarů. Jedním z významných reformátorů, který stál za změnami ve výrobě piva, byl Karel Napoleon Balling³. Díky jeho objevům se začal v pivovarech při vaření používat Ballingův cukroměr⁴ a tento profesor mimo jiné odvodil vzorec, kterým se mohla vypočítat koncentrace původní mladiny z koncentrace alkoholu a reálného extraktu v pivě. Díky práci tohoto profesora se z vaření piva stal uznávaný vědní obor a později také mohla být založena Česká pivovarnická škola (1869) a také První sladovnická škola v Praze v roce 1897 (Polák 2003).

Spodně kvašené pivo začalo dostávat přednost nejen díky lepší chuti, ale také pro svou delší trvanlivost. Na začátku zmiňovaného období používalo v Čechách spodní kvašení jen 1,3 % pivovarů a 7,5 % praktikovalo oba způsoby (Obr. 2). Jak se tento způsob kvašení stával čím dál tím více oblíbeným, dokazuje 95% podíl pivovarů, které v roce 1872 používaly už jen kvašení spodní, 4 % pivovarů se pak stále držela i svrchního kvašení, pouze původní kvašení piva v té době používalo jen zanedbatelné množství pivovarů (Efmertová 1998).

³ Profesor chemie pražské techniky, žil mezi lety 1805–1868, byl nazýván „velmistrem zymotechniky v Evropě“ a poznatky o vaření piva sepsal ve svém díle „Die Gährungschemie“

⁴ Sacharometr, který měřil v Ballingových jednotkách (°Bg)

Obr. 2

Zdroj: Musil, S. (2012): *Sláva a zánik starých pražských pivovarů*. Vlastní výpočet.

To, že přestavba pivovarů v důsledku změny kvašení vyžadovala rozsáhlé konstrukční úpravy, ještě zdůrazňuje Kratochvíle (2005). Podle něj bylo také potřeba zvětšit obsahy spilek a ležáckých sklepů. V prvním případě pro zvýšení objemu kvašeného piva, v tom druhém, aby bylo více prostoru pro jeho následné chlazení⁵ a uchovávání. Chlazení piva probíhalo ve velkokapacitních lednicích, nebo v tzv. ledovacích srubech, zde se led získával za mrazivého počasí nástřikem vody na stěny těchto chladících místností.

3.1.2 Propinační právo

Všichni autoři publikací dotýkajících se tohoto tématu zmiňují období před rokem 1869 jako velmi důležité v souvislosti se svobodou vaření piva (Polák 2003, Musil 2012, Kratochvíle 2005). Parní stroje sice napomohly rozvoji pivovarnictví po celé Evropě, nicméně zrušení propinačního práva (jinak také propinační zákon nebo propinace) umožnilo vznik novým akciovým pivovarům, zrušení monopolu a větší konkurenci

⁵ Požadovaná zákvasná teplota se pohybovala mezi 5–6,5 °C

v tomto odvětví. Jelikož bylo zrušení několik století platného propinačního práva zásadním zlomovým okamžikem, jenž zapříčinil množství změn po roce 1869, je nezbytné zabývat se jím podrobněji.

Nejdetailněji je zmiňovaná právní změna zaznamenána v knize *Sláva a zánik starých pražských pivovarů* od Stanislava Musila (2012). Tento zákon vešel v platnost 1. června roku 1869 a umožnil tak vznik nových pivovarů, neboť zrušil výhradní právo na vaření piva a pálení kořalky na daném místě. „Propinační právo bylo ohledně výčepu piva a kořalky trojího druhu.

1. Propinační oprávněncem, kterým byl podle zákona majitel statku zapsaný v zemských deskách nebo měšťanstvo královských měst (o vrchnosti se v zákoně hovoří jako o bývalé), ustanovil k tzv. propinaci osobu, která v dané místnosti na vlastní účet čepovala a prodávala od oprávněnce vyrobené nápoje.
2. Bývalá vrchnost prodala za tržní cenu hostinec osobě, která měla za povinnost odvádět poplatky a povinnost odebírat pivo z vrchnostenského pivovaru.
3. Propinačním právem se rozuměl i tzv. výčep živnostenský, který byl udělován v místech bez propinačních oprávněnců. Mohl být zřízen i v místech s těmito oprávněnci, pokud se jednalo například o všeobecnou potřebu při zřízení nového zájezdního hostince.“ (Musil 2012, s. 80)

Dále byl také založen Náhradní fond propinační, zřízen *Zemským výborem*, který sloužil k ukládání vybraných poplatků⁶. Jeho doba trvání byla určena na 20 let (do roku 1889) a poté se měly nashromážděné finance přerozdělit mezi ostatní pivovary a lihovary, které fungovaly již před ustanovením propinačního zákona. Nejen díky novým technologiím, ale nyní také kvůli změnám v zákoně začala výrazně narůstat produkce a ziskovost velkých pivovarů, což zapříčinilo rostoucí diferenciaci mezi úspěšnými a neúspěšnými pivovary. Zakládání nových akciových či akcijních, pivovarů však mělo neblahý vliv zejména na staropražské pivovary. Jejich konzervativnost a omezené finance pro ně byly zkázou a nemohly tak konkurovat novým pivovarům s novými technologiemi, levnějším pivem a mnohem větší produkcí.

Od tohoto zlomového roku se tedy dá o českém pivovarnictví mluvit jako o rozvinutém a moderním oboru. Vzhledem k následné rozmanitosti druhů piva a jeho množství na trhu, bylo pro pivovary o to důležitější si získat své odběratele, a to vše podnítilo vznik kartelizace v pivovarském průmyslu (Rozinková 2012).

⁶ Za zřízení pivovaru byl poplatek ve výši 5000 zlatých, 200 zlatých pak za založení lihovaru.

3.2 Pivovarnictví v Praze v letech 1869–1914

Jak již bylo popsáno, období po roce 1869 bylo důležité nejen z pohledu vzniku nových pivovarů, ale také vzniklo několik spolků, škol a společenstev. To vše může být považováno za důkaz pro rozkvétající období pivovarského průmyslu v Praze a Čechách. Jak tyto nově založené organizace fungovaly a jaký přínos pivovarnictví dávaly, bude popsáno v první sekci následující podkapitoly.

Dalším zásahem do podoby dřívější Prahy byl asanační zákon. Poté, co roku 1893 vešel v platnost, bylo zbouráno mnoho domů, obytných i průmyslových, a také několik synagog a kaplí. Asanace totiž probíhala zejména v pražském židovském ghettu v Josefově a v dalších částech Starého a Nového Města, kde se tyto objekty nacházely. V neposlední řadě zde bude věnována kapitola kartelizaci. Tato skupina tvořená většinou pivovarů v Praze ovládala pohyb odběru piva do restauračních zařízení a cílem bylo dosáhnout rovnocennosti mezi odběrateli a také mělo dojít ke zlepšení kvality vyráběného piva. Tato podkapitola bude zakončena obdobím před 1. světovou válkou a jejím dopadům bude věnována pozornost v podkapitole další.

3.2.1 Vznik spolků a jiných organizací

Po velmi rušném období kolem zrušení propinačního práva začalo vznikat mnoho spolků, které měly za cíl zjednodušit spolupráci a nastolit jistý řád mezi pivovary. Prvním, a dlouho jediným pivovarnickým spolkem byl *Spolek pro průmysl pivovarský v Království českém* (zal. r. 1873 v Pardubicích)⁷. Tento spolek ochraňoval zájmy zaměstnanců a zaměstnavatelů. Proto později, roku 1907, vznikl *Ochranný svaz*

⁷ V roce 1909 měl spolek celkem 636 členů, jeho posláním bylo zastupování pivovarského průmyslu proti státním úřadům a technicky zdokonalovat pivovarství. Spolek byl také do roku 1918 členem Ústředního svazu rakouských spolků pivovarských ve Vídni. (Kratochvíle 2005, s. 22)

pivovarníků v Království českém, jenž zase opatroval zájmy vlastníků pivovarů. Každý člen tohoto spolku odváděl do fondu jeden haléř z hektolitrů piva, kterým se do budoucna zabezpečovaly pivovary proti stávkám. Mimo jiné se většina pivovarů spojila a v témže roce vytvořila kartel. Tomu bude věnována zvláštní kapitola (3.3.2) v této práci. Kromě toho proběhlo 5. 2. 1907 ustanovení *Pražského společenstva sládků*. V této skupině byly zahrnuty zejména malé pivovary⁸, které se obávaly nástupu nových průmyslových pivovarů. Tyto menší pivovary ročně dosahovaly výstavu kolem 65 tis. hl piva a z toho odváděly čtyři haléře za každý hektolitr do své členské pokladny (Polák 2003).

Ještě však před zlomovým rokem 1869 bylo založeno *Společenstvo pražských sládků* (1848), což předcházelo vzniku první české školy pro pivovarské učně (1868)⁹. Tato škola získala o 15 let později tzv. právo veřejnosti a její název se změnil na *První odborná škola sladovnická v Praze*. Výuka zde dosahovala značné kvality, a proto patřila mezi přední školy svého druhu v Evropě¹⁰. V Praze byla založena ještě jedna organizace, a to roku 1865 *Spolek vzájemně se podporujících sladovníků* (Musil 2012).

Stejný autor ještě doplňuje informace o příčinách a následcích založení těchto spolků. Za starých časů mezi pivovary a hostinskými vládla poměrně bratrská atmosféra, probíhající obchody byly vedeny v přátelském duchu a kolegiální vstřícnosti. Následně však nastal přetlak piv z nových nebo zmodernizovaných pivovarů. Samozřejmě v důsledku zrušení propinace. Staré přátelské vztahy před rokem 1869 nahradil na přelomu tisíciletí nekompromisní kapitalismus. Pivovary si doslova začaly rozebírat hostinské. Velkou roli hrály především peníze a také nabízené statky hostinským od pivovarů. Nebylo také výjimkou, že si pivovar „své“ hostince sám vybavoval podle svého přání a nově založené restaurační zařízení kompletně vybavily nábytkem a ostatním příslušenstvím. Přestože se tyto praktiky začaly objevovat již v 70. letech 19. století, nebylo jim přikládáno mnoho pozornosti. To především

⁸ U Zlaté štiky, U Bacherů, Černý pivovar, U Fleků, U Palmů, U Rozvařilů, U Šenfloků, U Karabinských, U sv. Tomáše, Strahovský klášter a pivovar v Bubnech.

⁹ Výuka zde byla zahájena 15. 1. 1869

¹⁰ Mezi další tyto školy patřily První rakouská pivovarská škola v Mödlingu, Rakouská pivovarská akademie ve Vídni, Učební a pokusný ústav pivovarský v Mnichově, Michelova sladovnická škola v Mnichově, Královská bavorská akademie hospodářská a pivovarská ve Weißenstephanu, Pivovarská akademie ve Wormsu, Pokusný a učební ústav pivovarský v Berlíně, Pivovarská škola při ústavě Pasteurově v Paříži, Sladovnický a pivovarská škola v Nancy, Národní škola pro zemědělský průmysl v Douai u Lille, Vyšší škola pivovarská v Lovani, Vyšší ústav pivovarský v Gentu a Britská škola sladovnická a pivovarská v Birminghamu (Musil 2012, s. 44).

z důvodu razantního rozšiřování průmyslové výroby na předměstích Prahy a souběžně vznikaly i nové hostinské podniky.

Rozmohl se také pojem „podsudník“. Jednalo se o profesi výčepního, který byl dosazen do vybraného hostince svým pivovarem, pro který pracoval. Tyto praktiky byly takřka na denním pořádku a často byly doprovázeny nekorektním jednáním. Musil (2012) zmiňuje mezi projevy takového chování například využívání finanční tísně hostinského nebo zvyšování nájemného na neúnosnou úroveň. Tato situace vyústila v založení již zmíněného Ochranného svazu pivovarského a ve stejném roce také ve vznik kartelu.

3.2.2 Kartelizace

S tímto pojmem se můžeme setkat v mnoha odvětvích průmyslu (nejdříve v těžkém). Kartelizace pivovarnictví sice neměla příliš dlouhého trvání, ale přesto byla významným obdobím pro pivovary na našem území, a neméně se odrážela na spokojenosti hostinských a veřejnosti. Podle Krajíčka (1982) nastává rozvoj kartelizace v roce 1873, tedy po krizi z nadvýroby. Tyto krize se začaly projevovat již od roku 1825 s rozvojem kapitalistické formy hospodaření. Způsobeny byly rychlejším růstem produkce, kterému nemohla koupěschopná poptávka stačit.

Během těchto krizí bankrotovaly peněžní ústavy a podniky, docházelo k omezování výroby a odbytu v průmyslu a také se více propouštěli zaměstnanci a redukovaly mzdy s cílem maximalizování zisku. Krize z nadvýroby se opakovaly téměř v pravidelných desetiletých intervalech mezi lety 1825–1937 (Průcha 2012). Je tedy jednoznačné, že jelikož se krize z nadvýroby týkaly drtivě většiny průmyslové výroby, pivovarnictví tomuto jevu neuniklo a průběh byl i v tomto odvětví průmyslu totožný. Kartely se od 19. století postupně staly pilířem hospodářského života a kapitalismus se proměnil v imperialismus (Průcha 2012). Moderní tovární výroba nabírá na obrátkách a organizace výroby se mění v její prospěch.

O kartelizaci pivovarnictví se píše v každé publikaci věnující se tomuto odvětví průmyslu. Přestože je kartelizace zmiňována pokaždé, je to vždy jen v pár odstavcích a detailní popis vzniku, průběhu a zániku chybí. Proto jsem se rozhodl informace k této kapitole získat převážně z rigorózní práce Kateřiny Rozinkové (2012), která kartelizaci ve své práci popisuje se všemi okolnostmi a detaily. Nejdříve zde ale bude kartelizace

popsána slovy Poláka (2003). Kartel vznikl hlavně z toho důvodu, aby si pivovary mezi sebe rozdělily hostince a ty byly zavázány k odběru piva od „svých“ pivovarů. Hostinští neměli již možnost pivo nakupovat podle své vůle a podle přání hostů. Byli tedy nuceni kupovat i pivo nekvalitní, neboť neměli jinou možnost. Reagovali sjednocením, a pomoc přišla i od pivovarů, které stály mimo kartelovou dohodu¹¹.

Do kartelu se zapojilo několik pražských pivovarů, z těch větších to byly Akcionářský pivovar na Smíchově a pivovar v Holešovicích. Důležité však také je, že do kartelu vstoupily i tři staropražské pivovary – U Bachorů, U Primasů a U Rozvařilů (Musil, 2012). Prvním pivovarem, který z kartelové dohody odstoupil, byl právě První měšťanský pivovar (Pivovar Holešovice). Kratochvíle (2005) ještě doplňuje informace o důvodech vzniku kartelu. Stalo se tak kvůli výstavbě nových pivovarů a modernizaci těch stávajících. Tím byla ale navýšena výroba piva natolik, že překračovala spotřebu, což mimo jiné vedlo k tomu, že v Praze bylo nejlevnější pivo té doby. Následkem se několik pivovarů ocitlo ve finančních potížích. Pivo bylo podbízeno hostinským a posléze také dodáváno na úvěr. Tato situace v pivovarech vyvolala strach o celý pivovarnický průmysl a tak vznikl roku 1907 *Ochranný svaz pivovarů v Království českém*. Cílem bylo přijetí několika pravidel, která budou ochraňovat pivovary a bránit je tak proti jejich dalším finančním ztrátám a zániku. Hostince se bránily zakládáním svých spolků¹². Na jejich stranu se připojily pivovary mimo kartelovou dohodu, které jim dodávaly své pivo bez jakýchkoliv podmínek a omezení.

Tento tah se hostinským povedl a pivovary přestaly plnit své podmínky. Kartel měl trvat do roku 1911 s možností dalšího prodloužení, tento spolek ale zanikl již o rok dříve. Důležitým faktem, který Rozinková (2012) zmiňuje, je neexistence zákona na území Rakouského císařství a později Rakouska-Uherska, který by kontroloval vznik kartelů. Tento zákon zde vznikl až roku 1933. Od roku 1852 sice platil zákon, který zakazoval sdružování podniků, podnikatelů a zaměstnanců, ale tento zákon byl nastaven především tak, aby chránil vládu či některé podniky před stávkami a jiným odporem ze strany zaměstnanců. Do té doby totiž nebylo zapotřebí řešit obrácené spory, kdy podniky poškozovaly zaměstnance, odběratele a menší podnikatele. Formu pivovarských kartelů také ovlivňovaly geografické aspekty. Pivo jako komodita se nepřeváželo na moc dlouhé vzdálenosti, a proto byly pivovary odkázány na spotřební

¹¹ V roce 1908 bylo v kartelu sdruženo 224 pivovarů z celkového počtu 579 v Čechách (Musil 2012).

¹² Měšťanské společenstvo výčepníků a Hostimil

region, který dokázaly pokrýt. Výjimkami, které si mohly dovolit export piva, byly velké pivovary, mezi které patřilo pár pivovarů z Prahy, Plzně a Českých Budějovic. Jednalo se tedy hlavně o rajonové kartely, které vymezovaly podnikům místa prodeje piva a rozdělovaly tak trh (Rozinková 2012).

Proces kartelizace v pivovarském průmyslu začal v 70. letech 19. století. Už tehdy byla patrná snaha sdružovat se a chránit se tak před konkurencí. Konkurenční boj v plné síle začal roku 1869 a díky hospodářské krizi v roce 1873 dostal úplně jiný rozměr. Krize se sice pivovarnictví příliš nedotkla, její dopady byly na pivovarnictví spíše psychologické než materiální, hostinští si však byli vědomi faktu, že si mohou dovolit na pivovary určitým způsobem zatlačit. Obecně byli odběratelé piva proti jeho zdražování a stáli si za tím, že pokud se pivo zdraží, tak ho nebudou odebírat. Pivovary se tak dostávaly do finanční tísně. Jednou z možností jak dosáhnout vyšších zisků, bylo zvýšit objem výstavu piva, to se však odrazilo na jeho kvalitě. Situace mezi pivovary a hostinci byla v této době velmi vyhrcoená. Jak již bylo zmíněno, pivovary bojovaly na všech frontách o každého odběratele, aby nedošly ke své zkáze (Rozinková 2012). Zrušením kartelu rušné období pivovarnictví ale nekončilo, neboť za dveřmi čekala ještě 1. světová válka.

3.2.3 Přestavba Staré Prahy a změny ve vlastnické struktuře

Vedle faktorů, které ovlivňovaly pivovarnictví obecně, je nutné také zmínit změny, kterými si prošla v daném období Praha. Na začátku 20. století čekalo město mnoho změn. Nejdříve do jeho původního vzhledu města zasáhla pražská asanace, jejíž začátek je datován již do roku 1882, ale nejvíce změn proběhlo právě začátkem století dvacátého. Během tohoto období bylo v Praze zbouráno, zdemolováno nebo přestavěno mnoho objektů, mezi které patřily například hřbitovy, kostely, synagogy a jiné budovy, které v tehdejší době nebyly považovány za přínosné pro rozvoj Prahy. Dalším aktem, který měl Prahu posunout mezi největší a nejrozvinutější města Evropy, byl vznik Velké Prahy (1922), kdy bylo k původnímu městu přibráno několik dalších sousedních měst a obcí a rozloha i počet obyvatel se mnohonásobně zvětšily. Praha tak rozpínala své hranice přes další sídelní jednotky, ležící do té doby v okolí královského města.

3.2.3.1 Pražská asanace

Hlavním důvodem, proč zde bude pozornost věnována pražské asanaci, je v té době četná existence pivovarů na Josefově. Vzhledem k počtu pivovarů v této městské části a dopadů asanace je pravděpodobné, že pivovarnictví bylo touto událostí značně ovlivněno. Cílem asanace bylo zmodernizovat centrum Prahy, tak aby mohla konkurovat ostatním evropským městům. Šlo hlavně o souboj s Vídní. Až do roku 1619, kdy císař Matyáš přesunul své sídlo do Vídně, byla Praha středem rakouské říše a jejím nejdůležitějším městem. Od té doby však pozornost směřovala více na jihovýchod od Prahy a město tak začalo ztrácet na své slávě (Kladiwa, Zářický 2009). Autoři ještě doplňují fakt, že impuls, který by pomohl Praze vrátit se na své místo, nastal až v roce 1861. V tomto roce byl zvolen Český magistrát a tím si Praha mohla opět nárokovat svůj někdejší význam evropského centra vzdělanosti a rezidence českého krále.

Osnova zákona o regulaci asanačního zákona byla vydána 11. února 1893 a obsahovala plány zásahu do třiatřiceti veřejných budov, škol, modliteben, ústavů, radnice, hřbitova a šesti synagog. Jen poslední tři jmenované objekty byly zachovány. Asanace vyvolávala nevoli u mnoha pražských občanů, nejen u zástupců veřejnosti, ale také u vyšších úředníků, kteří byli proti rázným zákrokům do původního vzezření Staré Prahy. Mezi odpůrce asanace patřili nejen architekti, ale také právník Luboš Jeřábek. Proti pražské asanaci také proběhlo několik manifestů¹³. Asanace byla časově spojená i se vznikem Velké Prahy. Obě akce totiž měly stejný cíl. Vytvořit z Prahy evropskou metropoli.

Luboš Jeřábek (1905) ve své knize *Boj proti starobylému rázu Prahy od století 18. až na naši dobu* popisuje velmi čerstvě událostí týkající se tohoto ožívání Prahy. Vzhledem k tomu, že kniha byla vydána začátkem 20. století, tedy v době, kdy asanace probíhala, nalezneme zde důležitý pohled na celou situaci očima člověka, který se v té době v Praze pohyboval. Autor se domnívá, že jde nejen o dobrou pověst Prahy, ale také celého českého národa před vzdělaným světem, protože se v Praze nenacházejí památky jen lokálního významu.

¹³ Protestní schůze iniciována právníkem Lubošem Jeřábkem (1893), společný pamětní spis a výzva k městské radě podána *Spolkem architektů a inženýrů* a *Uměleckou besedou* (duben 1895), dále Mrštíkův manifest „Českému lidu“ (Národní listy 5. dubna 1896), manifest „Bestia triumphans“ stejného autora (7. března 1897) výzva ke studenstvu (Lumír 20. Října 1898) a manifestační a protestní schůze ochránců Staré Prahy na Žofíně (16. dubna 1899). Kladiwa, Zářický (2009).

Asanace nejvíce postihla pražskou čtvrť Josefov, který byl kompletně přestavěn. Tato předtím židovská čtvrť byla v této době obydlena chudinou, přelidněna a šířilo se zde mezi lidmi mnoho nemocí. Dalším problémem s tímto spojeným byla lokace čtvrti. Její blízkost ke Staroměstskému náměstí, kde sídlili vrchní představitelé města, byla nebezpečná a nereprezentativní. Proto nebylo mnoho problémů s asanací Josefova a tato čtvrť tak ustoupila nové výstavbě. Tehdejší obyvatelstvo mělo vždy od města lhůtu dvou let, kdy si mohli vlastní dům v tomto limitu přestavět či za náhradu své domy opustit. Mnoho rodin se tak přestěhovalo do okrajových částí Prahy, jako byl například v té době Žižkov (Kladiwa, Zářický 2009).

3.3 Pivovarnictví v Praze v letech 1914–1939

Ve třetím, a tudíž v posledním zkoumaném období ovlivnily pivovarnictví především tři zásadní momenty. Hned na začátku tohoto období muselo pivovarnictví čelit důsledkům první světové války. Názory několika autorů se v tomto ohledu lehce různí. Někteří tvrdí, že pivovarnictví a poptávka po pivě, nebyli válkou příliš zasaženi, neboť i během války obyvatelstvo chuť na pivo neztrácelo. Druzí naopak zdůrazňují zřetelný pokles jednotek vařících pivo právě v důsledku 1. světové války. Období mezi lety 1914 a 1939 bylo dále charakteristické koncentrací výroby piva do větších průmyslových podniků a ty menší, které nemohly konkurovat, zanikaly. Jako ochrana, proti této nežádoucí situaci pro malé pivovary, vstoupila v platnost Kontingentní smlouva, která bude obsahem poslední podkapitoly společně s popsáním vlastnických vztahů v tomto období.

3.3.1 První světová válka a její následky

Hned na začátku je třeba ještě připomenout, že předválečné období bylo charakterizováno přetlakem pivovarů. Proto mnoho z nich zaniklo a výstavba nových ani nebyla dokončena. Trh byl výrobou piva přesycen a nebylo místo pro vznik nových podniků (Musil 2012). První světová válka měla dopad především na malé pivovary. Je tedy jasné, že v tomto období nemohlo být pro malé a nepříliš prosperující, podniky na pivovarnické scéně místo. Hlavním důvodem, proč se v mnoha pivovarech přestalo vařit a následně zkrachovaly, není úbytek zájmu o pivo, ale nedostatek surovin pro jeho vaření. V roce 1915 bylo pro pivovarnictví přerozděleno pouze 23 % ječmene oproti období před válkou. O dva roky později byla situace ještě horší a pivovarům bylo poskytnuto ještě o 15 procentních bodů méně než v roce 1915. Pivovary se snažily

nahradit ječmen například bramborovou moučkou, bramborovým škrobem, škrobovým sirupem, čírokem, nebo prosem. S použitím těchto náhražek místo ječného sladu byla na konci války, ve srovnání s obdobím před ní, produkce piva pouze 15% (Musil 2012).

S tvrdým přerozdělovacím systémem přišel nejen úbytek pivovarů, ale také změna čepovaného piva. Ty pivovary, které v tomto těžkém období stále ještě vařily pivo, nabízely hostům velmi slabé druhy ke konzumaci. Jednalo se o piva mezi 2–6 stupni mladiny, tudíž tzv. „dvojky“ až „šestky“. Proti tomu zakročila v březnu roku 1919 vláda, která nařídila zákaz vaření náhražek piva a jeho slabých verzí. Minimální obsah mladinového extraktu se tak musel pohybovat mezi 4,5–6,5 % (Musil 2012).

V roce 1921 dostaly pivovary od státu pomocnou ruku v podobě opatření týkajících se daní a použití čistého zisku na obnovu. „Pokud firmy v letech 1920–1922 postavily, nebo přestavěly budovy pro provoz a výrobu, nebo v letech 1920–1925 vyměnily nebo pořídily nové stoje a zařízení, mohly si z daňového základu daně výdělkové odečíst 50 % stavebních nákladů, 100 % nákladů na výměnu starých strojů a 20 % nákladů na pořízení nových strojů. Při tehdejších 80% zdanění zisku to bylo významné opatření a mnohé pivovary toho využily.“ Takto ve své knize popisuje zákon Kratochvíle (2005, s. 57). Tentýž autor ještě dodává, že lepší podmínky pro účelné a efektivní využití části čistého zisku měly střední a velké pivovary, ve kterých probíhaly rekonstrukce a technické změny, nebo docházelo k výstavbě nových provozních souborů. I přes veškerou snahu se tedy pomoc vyhnula malým pivovarům, i když to byly právě ony, které ji nejvíce potřebovaly.

Musil (2012) dodává, že je třeba připomenout důsledky války na staropražské pivovary. To z toho důvodu, že téměř všechny pivovary na území staré Prahy překonaly válečné období a jejich výroba se trvale nezastavila, byť byla patřičně omezena. Přeživší pivovary sice nadále fungovaly, ale jejich výstav byl i tak velmi malý a to stále z důvodu přerozdělovacího systému potřebných surovin pro vaření piva. To co ale zapříčinilo zánik několika pivovarů ve staré Praze, byla expanze především bankovních a pojišťovacích firem, mnohdy se zahraničním kapitálem. Tyto firmy se rozhodly postavit svá reprezentativní sídla mnohdy na místech malých pražských pivovarů, které tak musely ustoupit.

3.3.2 Světová hospodářská krize a Kontingentní smlouva

Ve dvacetiletém období mezi světovými válkami, došlo k mnoha závažným událostem, které ovlivnily pivovarnickou scénu v Praze. Jednak to byla samozřejmě 1. světová válka, dále vznik Československa a světová hospodářská krize. Všechny tyto události měly vliv na vlastnickou strukturu pivovarů, nebo jejich samotnou existenci. Všechny majetkové formy pivovarů ve svém podílu z celku klesaly. Přestože klesal i absolutní počet pivovarů, tak podíl akciových v té době rostl (Kratochvíle 2005). Některé majetkové změny byly zapříčiněny politickými důvody a jiné zase ekonomickou situací. Změny v počtu pivovarů tak Kratochvíle (2005) přisuzuje důvodům ekonomickým podpořeným nevhodnou dislokací s ohledem na rozvíjející se ostatní průmysl. Byly to právě akciové pivovary, které měly v Praze největší výstav piva. Dokumentuje to Polák (2003) tvrzením, že v roce 1925 bylo v Praze 23 pivovarů, přičemž měly dvojnásobně větší výstav než 50 let předtím trojnásobný počet podniků.

Meziválečné období bylo pro pivovary velmi náročné. Jejich existence byla ohrožována v době hospodářské krize rostoucími náklady, nízkými cenami piva a rostoucí konkurencí v nových akciových pivovarech. Snaha předejít zániku některých pivovarů ale samozřejmě byla. Jak popisuje Kratochvíle (2005), nejdříve byl v roce 1929 přijat zákon o nekalé soutěži, jenž byl o 6 let později doplněn zákonem, který zakazoval tzv. „přídavky“, jež kupující piva získávali zdarma. Do té doby byl obchod s pivem kontrolován kartelem. Ten však začátkem 20. let zanikl a do roku 1929 nabyl konkurenční boj bezohledných praktik. Reakcí na tuto situaci bylo uzavření „Kontingentní smlouvy“. Ta byla uzavřena z důvodu neúspěšných požadavků malých pivovarů na snížení daně z piva a zvýšení cen piva. Po jejím založení však pivovary vyhlížely lepší časy. Pivovary, které chtěly dosáhnout snížení daně z piva, musely splnit několik podmínek, které tato smlouva obsahovala. Prvním bodem byl přístup k samotné smlouvě. Následně musel pivovar uznat všechny závazky kolektivní smlouvy dělnické a posledním bodem byl slib, kterým se podnik zavazoval, že nebude vyrábět pekařské droždí. Pivovarům, které tyto podmínky do roku 1935 splnily, byla pak zpětně daň odečtena (Kratochvíle 2005).

Stejný autor také poskytuje vysvětlení pravidel kolektivní smlouvy a pokuty za její porušení. Nejprve byl každému pivovaru stanoven „kontingent“, který uchoval množství piva, které může pivovar vystavit. Hranice byla stanovena průměrem všech českých

pivovarů mezi lety 1930–1933. Pokud pivovar svou stanovenou hranici překročil, byl nucen za každý hektolitr nad limit zaplatit náhradu 10 Kč ve prospěch pivovarů, které svého limitu nedosáhly. Tato náhrada byla také rozdělena podle průměru všech pivovarů, které své hranice výstavu nedosáhly. Další sankcí pro pivovar byla platba nad limit - opět za každý hektolitr - 2,50 Kč pro Ústřední svaz Československých pivovarů. Toto uskupení však neplatilo dlouho. V roce 1939 jej zrušily protektorátní úřady a zejména malé pivovary se na začátku druhé světové války ocitly opět v nejistotě (Kratochvíle 2005).

Hospodářská krize v Československu se podle Sekaniny (2004) dělí na tři části. Zprvu začala zemědělská krize (1928–1931), která měla na rozdíl od ostatních zemí relativně pozvolný průběh. Následovala druhá a nejhlubší část krize (1931–1933), na kterou navázala poslední fáze a trvala do roku 1934. V tomto roce byl všeobecný pokles hospodářství zastaven, nicméně československá ekonomika se stále nacházela v hluboké depresi. Tak, jak Sekanina (2004) rozdělil světovou hospodářskou krizi do tří fází, se dá stejný průběh očekávat i v pivovarnictví. Zejména z toho důvodu, že pro pivovarnictví je nesmírně důležitá potravinová zásoba a pokud krize citelně ovlivnila chmelařství, sladovnictví a ječmenářství, byl pivovarnický průmysl pravděpodobně postihnut stejným průběhem.

4 Metodika a zdroje

4.1 Prameny a literatura

Hlavních publikací pro tuto práci bylo několik. Obecné informace o pivovarnickém průmyslu a jednotlivých pivovarech nejlépe poskytovaly oba knižní díly od Musila nazvané *Sláva a zánik starých pražských pivovarů* z let 2012 a 2013. Další publikací poskytující informace stejného typu byla kniha *Pražské pivovárky a pivovary* od Poláka z roku 2003. Tyto knihy jsou důležité hlavně z toho důvodu, že se věnují problematice v samotné Praze a právě proto byly pro tuto práci nezbytné. Podobně důležitou knihou byla publikace od Kratochvíleho (2005) *Pivovarství českých zemí v proměnách 20. století*. Obsahuje sice informace za celé státní území, nicméně její důležitost je v jejím bohatém obsahu a mnoha tabulkách s cennými daty.

K obecným informacím týkajících se průmyslu a hospodářství v českých zemích a později Československu bohatě posloužila kniha Efmertové *České země v letech 1848–1918*. Další relevantní informace o průmyslu poskytla skripta RNDr. Krajíčka *Geografie průmyslu*.

Zdroj dat, bez kterého by se tato práce neobešla, jsou publikace od Likovského *České pivovary 1869–1900* a *Pivovary československého území 1901–1950*. Pro svou obsáhlou databázi všech pivovarů včetně jejich výstavu a dalších důležitých informací to byla bezesporu nejdůležitější publikace pro sepsání této práce.

Další, zejména doplňující informace, poskytly publikace věnující se například jen jedné podkapitole v této práci. Za zmínku stojí například rigorózní práce Rozinkové nazvaná *České pivovarnictví a jeho kartelizace 1869–1918*. Důležité je také zmínit publikaci doc. Ouředníčka *Sociálně prostorová struktura industriální Prahy*, která poskytla nejvíce informací ohledně vybraných modelů prostorové struktury měst.

4.2 Metody

Pro znázornění vývoje geografie pivovarnictví byly použity kartodiagramy. Ty byly tvořeny pomocí programu ArcMap 10.2 a jako vstupní data posloužila hlavně data z již zmíněných publikací od Likovského. Podkladovou mapovou vrstvu tvořily katastry hlavního města Prahy (k r. 1947) které poskytl doc. Ouředníček a skupina URRLab. Dílčím problémem byla absence mapových podkladů pro 19. století. Proto hranice katastrů neodpovídají přesně hranicím v některých zkoumaných rocích, nicméně tento nedostatek neměl na výsledky práce žádný vliv.

Roky, pro které byla vybrána analýza, jsou: 1873, 1893, 1913, 1923 a 1939. Hlavním důvodem pro výběr těchto období je zejména kvantita dat za jednotlivé pivovary v daných letech. Zejména ve starších obdobích nebyla zveřejňována data o výstavech každoročně, popř. se data za některé roky nedochovala, proto ač databáze Likovského začíná již rokem 1869, až v roce 1873 nalezneme data za většinu pivovarů. Ostatní roky byly vybrány i kvůli sledování vlivu zlomových okamžiků ve vybraném období, jakou jsou například kartelizace nebo vznik Velké Prahy.

Vzhledem k faktu, že se práce zabývá doposud geograficky nezpracovaným tématem a usiluje o odhalení hlavních zákonitostí, je její povaha spíše popisná, a tak se v ní nevyskytují hlubší analýzy. Namísto toho práce obsahuje řadu grafů analyzujících různé změny, trendy a vývoj zkoumaných jevů. Jedná se o grafy různých časových trendů či grafy s návazností na kartodiagramy popisující tendence rozmístění pivovarů.

5 Analýza prostorového rozmístění pivovarů

5.1 Vývoj geografie pivovarnictví Prahy, 1869–1914

První podkapitola vlastní analýzy problematiky bude věnována období od začátku zaznamenávání dat po období před první světovou válkou, tedy 1869–1914. Dále je toto období zajímavé procesem změny v kvašení piva ze svrchního na spodní kvašení a pravděpodobně nejdůležitější událostí v tomto období je ustanovení propinačního práva. Důležitou událostí, která nebyla přímo spjatá s pivovarnictvím, ale mohla mít existenční dopady na některé podniky, byla rovněž pražská asanace. Na základě studia literatury (podkapitola 3.2) byly stanoveny dvě hlavní výzkumné otázky, kterým se tato podkapitola bude věnovat:

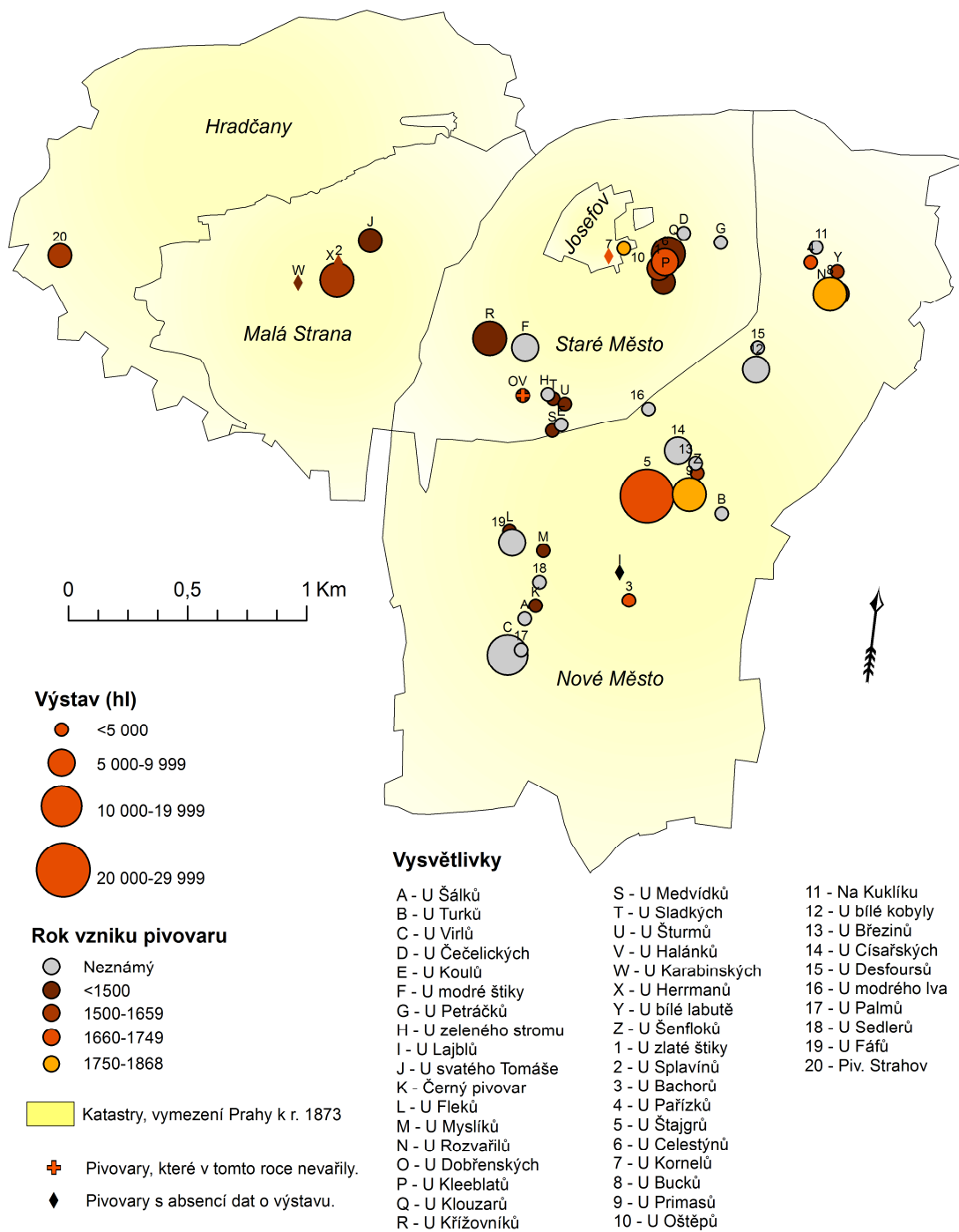
- Měl vznik nových akciových pivovarů vliv na existenci staropražských pivovarů?
- Jaké byly dopady pražské asanace na činnost pivovarů v Praze?

Změna ve způsobu kvašení začala v Čechách (dostupné zdroje neobsahují data za Moravu) už v roce 1840 a trvala třicet let. Koncem této přeměny již vařily v Čechách pivovary pouze způsobem spodního kvašení (Obr. 2). Výjimku tvořily v Praze dva pivovary, z nichž jeden vařil pomocí svrchního kvašení a druhý používal oboje metody vaření piva, které tyto způsoby používaly ještě ve výrobním roce 1873–1874. Musil (2012) ale bohužel udává, že nejsou zmínky o tom, které dva pivovary to byly. Data pro vytvořený graf jsou sice za celé Čechy, ale stejný vývoj se dá očekávat i v Praze, jež byla pivovarnickým centrem. Jelikož se jednalo pro podniky o nákladnou technologickou přeměnu, která byla modernizačně vyžadována, několik pivovarů důsledkem toho zaniklo, nicméně to nebyl případ Prahy ve sledovaném období. Důvodem je zrychlený vývoj Prahy oproti ostatním oblastem země, tudíž v 70. letech měly pivovary tuto přeměnu za sebou.

Na začátku námi sledovaného období se ve staré Praze nacházelo mnoho pivovarů a někdy i několik v jedné ulici. Důkazem toho je například souběžné fungování pivovarů v Liliové ulici na Starém Městě U Bílého Kohouta, U modré štiky a U Vořechovských. Pivovary U Fleků a U Fáfů, spolu přímo sousedily a jak dodává Musil (2013, s. 141), pivovar U Fáfů nemohl svému sousedovi příliš konkurovat a nacházel se v jeho stínu. Jeho činnost pak byla ukončena asanací Voršilské čtvrti (1895).

Vysokou hustotu pivovarů ve čtvrtích staré Prahy (Staré Město, Nové Město, Malá Strana, Josefov a Hradčany) dokumentuje první kartodiagram (Obr. 3). V roce 1873, za který je tento kartodiagram zobrazen, se nacházelo ve vnitřní Praze – podle rozdělení Burgessova modelu dle Boháče – 46 pivovarů. Jak je toto číslo vysoké, si uvědomíme v průběhu analýzy. Kvantita pivovarů tedy byla vysoká, ale jejich jednotlivé množství vystavěného piva už méně. V tomto roce se prezentoval nejvyšším počtem hektolitřů uvařeného piva pivovar U Štajgrů s 23 578 hl. Průměr výstavu staropražských pivovarů, které v roce 1873 vařily, činil 7280 hl.

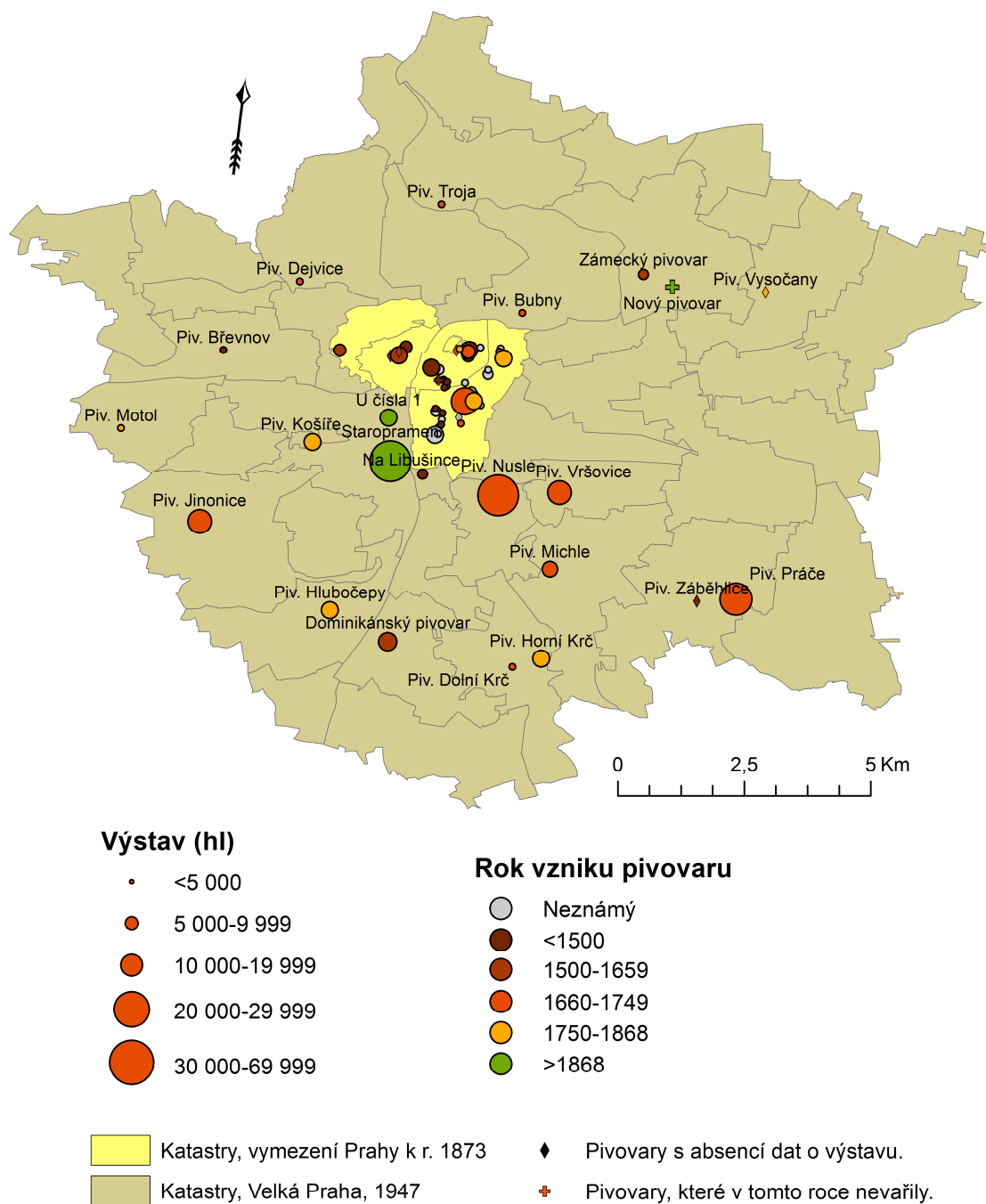
Obr. 3 – Přehled výstavu pivovarů, Praha, 1873

Autor: Tomáš Sobota, III. ročník, DG, vlastní výpočet dle: Likovský, Z.: České pivovary 1869–1900, Praha, 2005.

Jak již bylo popsáno v teoretické části, důležitým milníkem bylo ustanovení propinačního práva, díky kterému mohly vzniknout nové pivovary. Jednalo se především o akciovou formu podnikání a nově vzniklé podniky se svou strukturou řadily mezi ty větší. V roce 1869 vznikly dva nové pivovary (Staropramen a Nový pivovar v Libni), druhý jmenovaný však začal své pivo vařit až od roku 1875. Dalším pivovarem, jenž vznikl na popud ustanovení nového práva, byl po Staropramenu druhý smíchovský pivovar zvaný U Čísla 1 (1872). V roce 1873 ještě tyto nově vzniklé podniky tolik nepřevyšovaly svým výstavem ty ostatní, ale již se řadily mezi ty nejproduktivnější (Obr. 4).

Obr. 4 – Přehled výstavu pivovarů, Praha a okolí, 1873

Autor: Tomáš Sobota, III. ročník, DG, vlastní výpočet dle: Likovský, Z.: *České pivovary 1869–1900*, Praha, 2005.

Z kartodiagramu je patrné, že již čtyři roky po svém založení se smíchovský Staropramen dostal do čela všech pivovarů jak v centru Prahy, tak i v jejím tehdejší zázemí. Svým výstavem mu v té době mohl konkurovat jen nuselský pivovar, který byl založen o téměř 200 let dříve, nicméně na rozdíl od většiny starších pivovarů se

nacházel (podobně jako nové pivovary) až nedaleko za hranicemi historického centra města. Staropramen v té době vyvařil 61 440 hl a jeho zmiňovaný konkurent 47 304 hl. Faktory jako právě strategická poloha Staropramenu blízko centra a nové technicky vyspělé přístroje umožňovaly vytvořit těžké konkurenční prostředí pro ostatní malé pivovary a ty tak začaly pomalu zanikat, což bude patrné v dalších kartodiagramech.

Několik pivovarů se snažilo vyhnout svému zániku a obstát v konkurenci tím, že také začaly svůj podnik vybavovat novými technologiemi, například parním strojem. Tento pokrok způsobený průmyslovou revolucí se ihned začal šířit mezi staropražské pivovary. Nejvíce pivovarů s parním strojem ve staré Praze fungovalo na Novém Městě¹⁴, poté na Starém Městě¹⁵, Malé Straně¹⁶ a také jediný vyšehradský pivovar Na Libušince byl vybaven parním pohonem. Výjimkou byl pivovar U Fleků, ten používal stále ruční pohon až do 30. let 20. století, kdy přešel rovnou na pohon elektrický. Ani tento riskantní tah a založení nových velkých pivovarů neohrozily jeho existenci a flekovský pivovar tak vaří pivo dodnes (Musil 2013, s. 282).

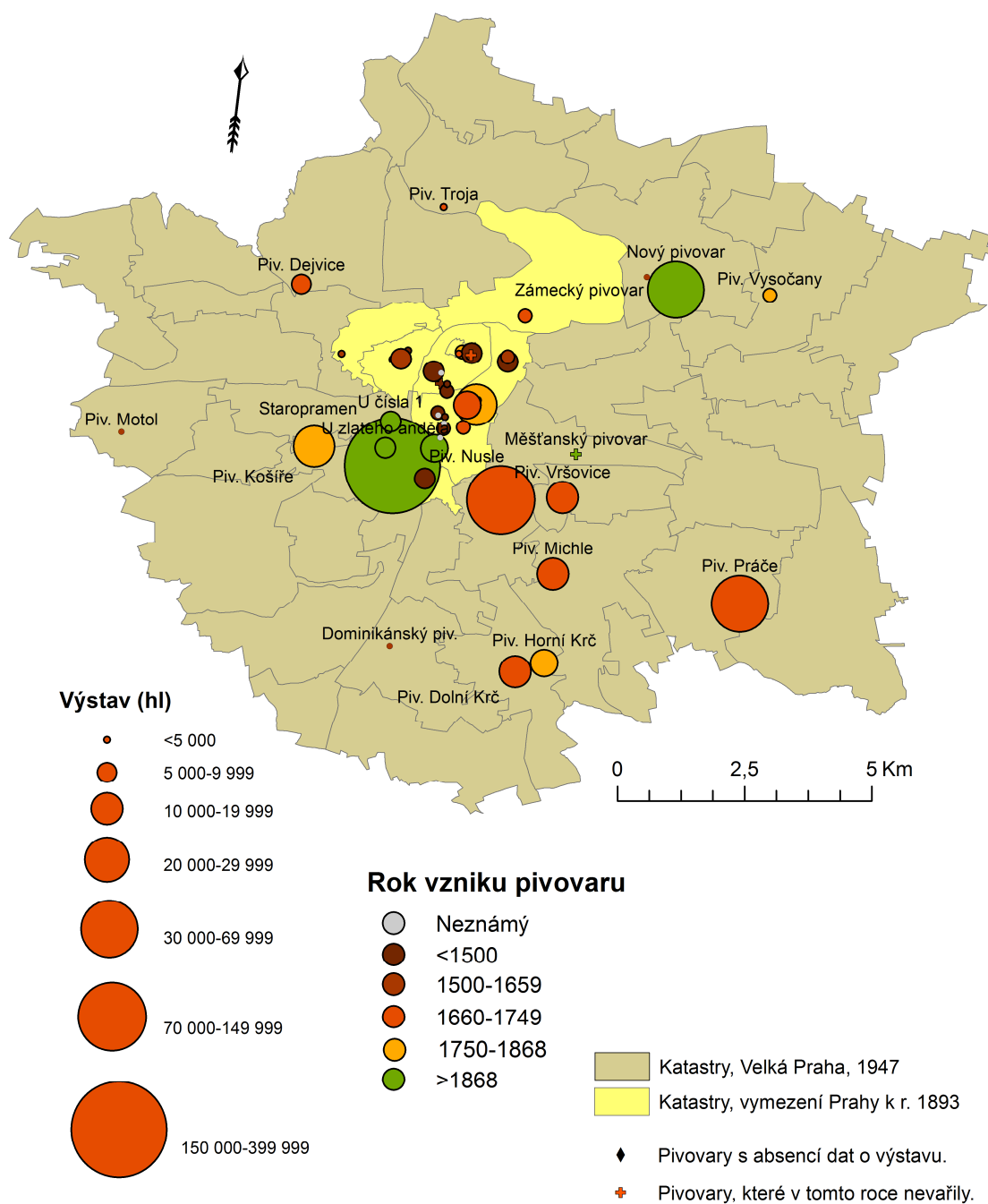
Rozmach pivovarů založených po roce 1869 dokládá Obr. 5. Jejich výstav rostl s každým rokem, a tak byl roku 1893 výstav tří nejproduktivnějších pivovarů vyšší než všech ostatních dohromady. Od roku 1875 také začal vařit Nový pivovar v Libni, jehož produkce také rostla a o 20 let později se jeho výstav pohyboval kolem 70 tis. hektolitrů. V roce 1883 byl ke staré Praze připojen Vyšehrad s pivovarem Na Libušince a o rok později Holešovice se svým – v té době – jediným pivovarem (Bubny). Za dvacetileté období od r. 1873 do r. 1893 zaniklo ve vnitřní Praze 15 pivovarů. Důvodů mohlo být několik, zaprvé prohra v konkurenčním boji s ostatními pivovary, tento důvod je písemně doložen jen u mála pivovarů, a za druhé – což bylo asi největší zkázou pro pivovary nacházející se ve vnitřní Praze – pražská asanace. V několik desítek let trvajícím procesu přeměny Prahy zanikl velký počet pivovarů. Do roku 1893 zanikly například tyto pivovary: U Splavínů (1874, stavba malostranské školy), U Lajblů (1888, novostavba), U Turků (1880, novostavba), U Císařských (1880, odkup zahraniční firmou a přestavba) a U Březinů (1880, odkup zahraniční firmou a přestavba).

¹⁴ Na Slovanech, U Bucků, U Primasů, U Šenfloků, U Štajgrů a U Rozvařilů

¹⁵ U Klouzarů, U Křižovníků a U Zlaté štiky

¹⁶ U Hermannů a U Svatého Tomáše

Obr. 5 – Přehled výstavu pivovarů, Praha a okolí, 1893

Autor: Tomáš Sobota, III. ročník, DG, vlastní výpočet dle: Likovský, Z.: *České pivovary 1869–1900*, Praha, 2005.

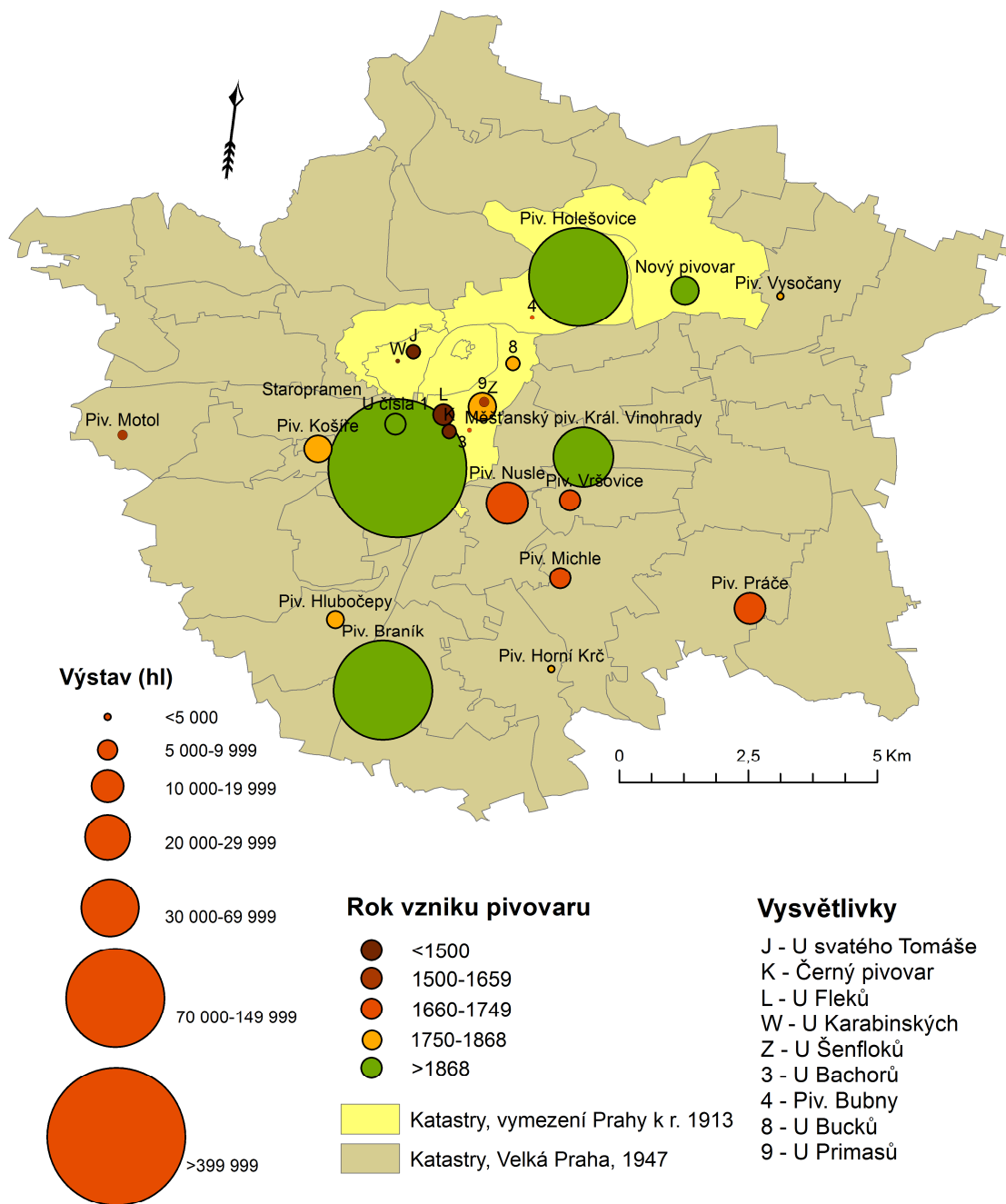
V dalším dvacetiletém období (1893–1913) nastalo ohledně počtu pivovarů nejvíce změn a jednalo se především o úbytky jednotek (Obr. 6). Největší pokles zaznamenala opět vnitřní Praha. Tentokrát bylo v důsledku asanace odstraněno ještě více pivovarů:

- U Křížovníků (1904) – regulace Smetanova nábřeží
- U Dobřenských (1896) – výstavba nové ulice
- U Kleeblatů (1897) – výstavba dvou nových domů
- další: U Šenfloků (1905), U Štajgrů (1900), U Klouzarů (1898), U Modré štiky (1898), U Oštěpů (1904)

Je důležité také zmínit možnost, že asanace zánik některých pivovarů pouze urychlila, a tudíž by k němu později přece jen došlo. Je však možné, že pokud by se jednalo o vysoce prosperující pivovar, asanace by se mu vyhnula. V tomto časovém úseku nalezneme také jiné důvody zaniknutí. Například stojí za zmínku důvod uzavření Zámeckého pivovaru v Libni. První krušné chvíle pro tento pivovar nastaly již v roce 1890, kdy jej postihly povodně a pivovar byl velmi poškozen. Značně oslabený pivovar ale dokázal celých devět let ještě fungovat, než si jej v roce 1899 pronajal První měšťanský pivovar v Holešovicích a výrobu zde ve svůj prospěch ukončil. Podobně dominikánský pivovar v Braníku byl v roce 1907 odkoupen společností zakládající Společenský pivovar v Braníku a pro zamezení konkurence zrušen (Polák 2005). Nepopulární praktiky, jak se zcela jistě dají tyto odkupy pivovarů označit, probíhají i v současnosti, tudíž se nejedná v tomto odvětví průmyslu o nic nového, jen jsou dnešní podniky odkupovány zahraničními firmami. Mezi další pivovary se stejným osudem, patří pivovar U Halánků (taktéž pronajat a později zrušen pivovarem v Holešovicích), U Bílé Labutě a Dominikánský pivovar. Za zánikem těchto dvou podniků v té době stál Společenský pivovar v Braníku. Poněkud nešťastný osud také potkal pivovar Na Slovanech nacházející se na Novém Městě. Tento pivovar drží rekord za nejkratší dobu své činnosti, pivo se v tomto podniku vařilo pouhých 18 let (1883–1900). Zkáza tohoto pivovaru byla způsobena četnými úmrtími z řad majitelů, načež Musil (2013, s. 67) pivovar na Slovanech přirovnává k zakletému zámku. Za zmínku rovněž stojí fakt, že poslední zaniklý pivovar ve staré Praze před 1. světovou válkou byl v roce 1913 pivovar U Palmů. Tento pivovar se změnil na pouhý hostinec, vařit se zde přestalo a pivo sem bylo dodáváno ze zbraslavského pivovaru, mohlo se tak jednat o důsledek zániku kartelu.

První analyzované období (1869–1914) je tedy charakteristické především vznikem nových akcionářských pivovarů, jejichž výstav v průběhu let enormně stoupal, a následným úbytkem malých pivovarů v centru Prahy. Z geografického hlediska je patrný přesun pivovarů z centra města do okolních zón. Především se jednalo o první a druhou zónu dle Burgessova modelu. Třetí a čtvrtá zóna nezaznamenala takový nárůst počtu pivovarů, pravděpodobně proto, že byly tyto zóny už příliš vzdáleny od zóny vnitřní, kde byl největší odbyt. Z předešlého textu je patrné, že obě výzkumné otázky, které byly položeny na začátku podkapitoly, byly potvrzeny. Vznik nových průmyslových pivovarů měl neblahý dopad na ostatní, menší podniky. Stejný výsledek byl doložen i ohledně otázky týkající se pražské asanace, i ta byla strůjcem zániku mnoha pivovarů a jednalo se tak o dva hlavní důvody, vinou kterých začaly pivovary ze staré Prahy mizet.

Obr. 6 – Přehled výstavu pivovarů, Praha a okolí, 1913

Autor: Tomáš Sobota, III. ročník, DG, vlastní výpočet dle: Likovský, Z.: Pivovary československého území 1900 -1948, Praha, 2006.

5.2 Vývoj geografie pivovarnictví Prahy, 1914–1939

Druhé analyzované období je charakterizováno především 1. světovou válkou, světovou hospodářskou krizí a Kontingentní smlouvou. Obecně platí, že první dvě jmenované události měly negativní vliv na počet pivovarů a jejich výstav, oproti Kontingentní smlouvě, která měla naopak zmírnit zánik podniků a podpořit jejich existenci. Výzkumné otázky tedy z toho vyplývají zcela jednoznačně:

- Jaké dopady měl průběh a následky 1. světové války na pivovarnictví?
- Ovlivnila hospodářská krize produkci či existenci pražských pivovarů?
- Byl splněn cíl Kontingentní smlouvy o záchraně pivovarnictví?

Nejprve se tedy věnujme dopadům první světové války. V té době trpěla snad všechna průmyslová odvětví, zejména pak potravinářství. Přesto ale nalezneme mnohá tvrzení, která popírají fakt, že by spotřeba piva v době války nějak klesala. Zejména Polák (2005) uvádí, že pokud byly suroviny, pilo se pivo dále. A to je třeba zdůraznit. Spotřeba piva během války neklesala, ale zásoby pro jeho výrobu se pomalu, ale jistě ztenčovaly.

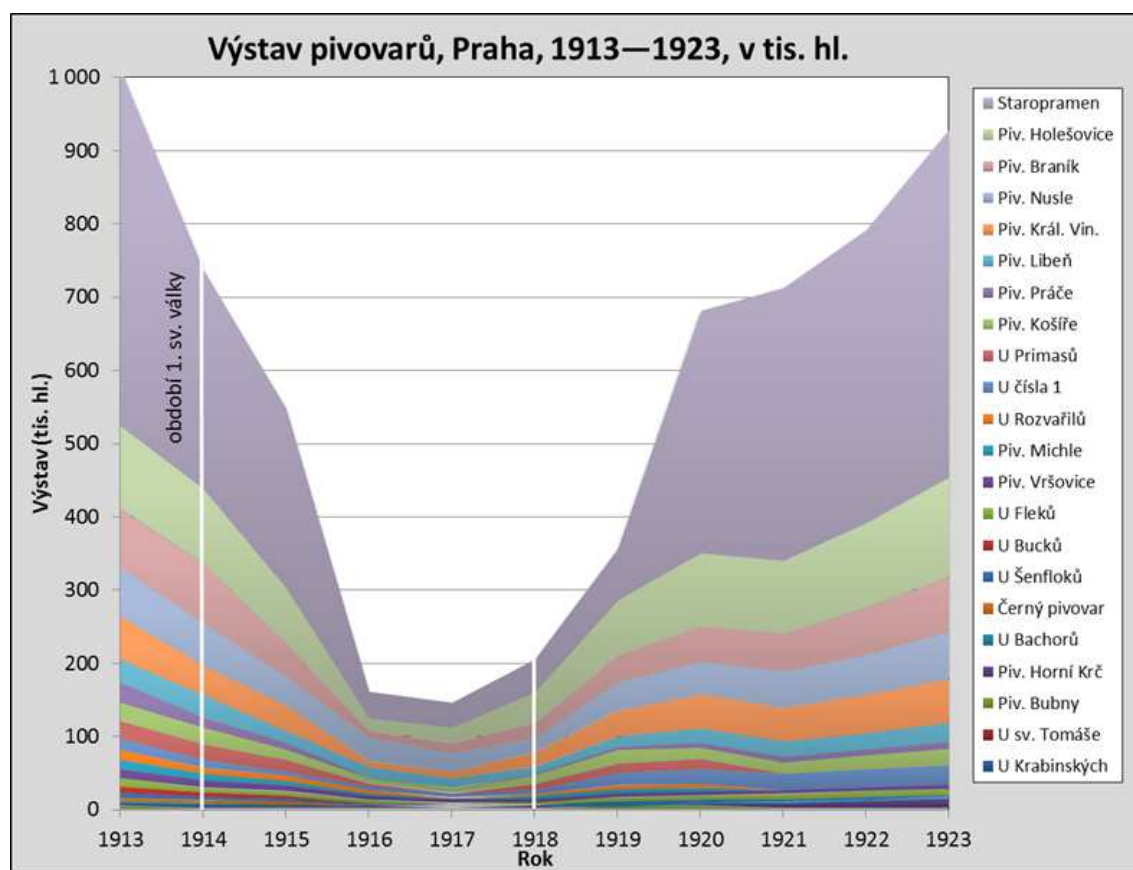
Propad produkce piva během války byl nicméně dramatický (Obr. 7). Největší zlom nastal u Staropramenu, jehož výstav piva krátce po začátku války několikanásobně klesl. Pět let po ukončení války se však výstav Staropramenu dostal na svou hodnotu před válkou, tedy kolem 500 tisíc hl. U ostatních menších pivovarů není pokles výstavu během války tak zřetelný, ale přesto ho lze zpozorovat. Dá se tedy předpokládat negativní dopad války i po jejím skončení, kdy zaniklo několik pražských pivovarů.¹⁷ Jednalo se o pivovary, jejichž výstav před válkou nepřesahoval 25 tis. hektolitrů a nacházely se ve vnitřní Praze s výjimkou pivovaru Michle ležícího ve třetí koncentrické zóně. Tři z těchto pivovarů byly založeny již na přelomu 14. a 15. století,

¹⁷ Černý pivovar, pivovar Michle, U Bucků, U Rozvařilů, U Primasů a U Karabinských

u zbylých se rok založení datuje mezi roky 1708–1815. Důvody zániku některých z nich budou popsány níže v této kapitole.

Po válce nastal opět růst produkce. Kratochvíle (2005) informuje o tom, že v Československé republice se v prvních dvou poválečných letech zvýšila výroba piva o 62,57 % (na 5 709 294 hl), což se týkalo zejména tří pivovarů, dvou v Praze (Staropramen, Holešovice) a také v Měšťanském pivovaru Most. V těchto pivovarech se výroba piva v letech 1919/1920 oproti 1918/1919 zvýšila více než dvojnásobně. Z přiloženého grafu je také patrné, že u ostatních, tedy menších pivovarů, než byl Staropramen a pivovar v Holešovicích, se do pěti let po válce vrátil výstav piva na přibližně stejnou, ale častěji jen nižší hodnotu.

Obr. 7

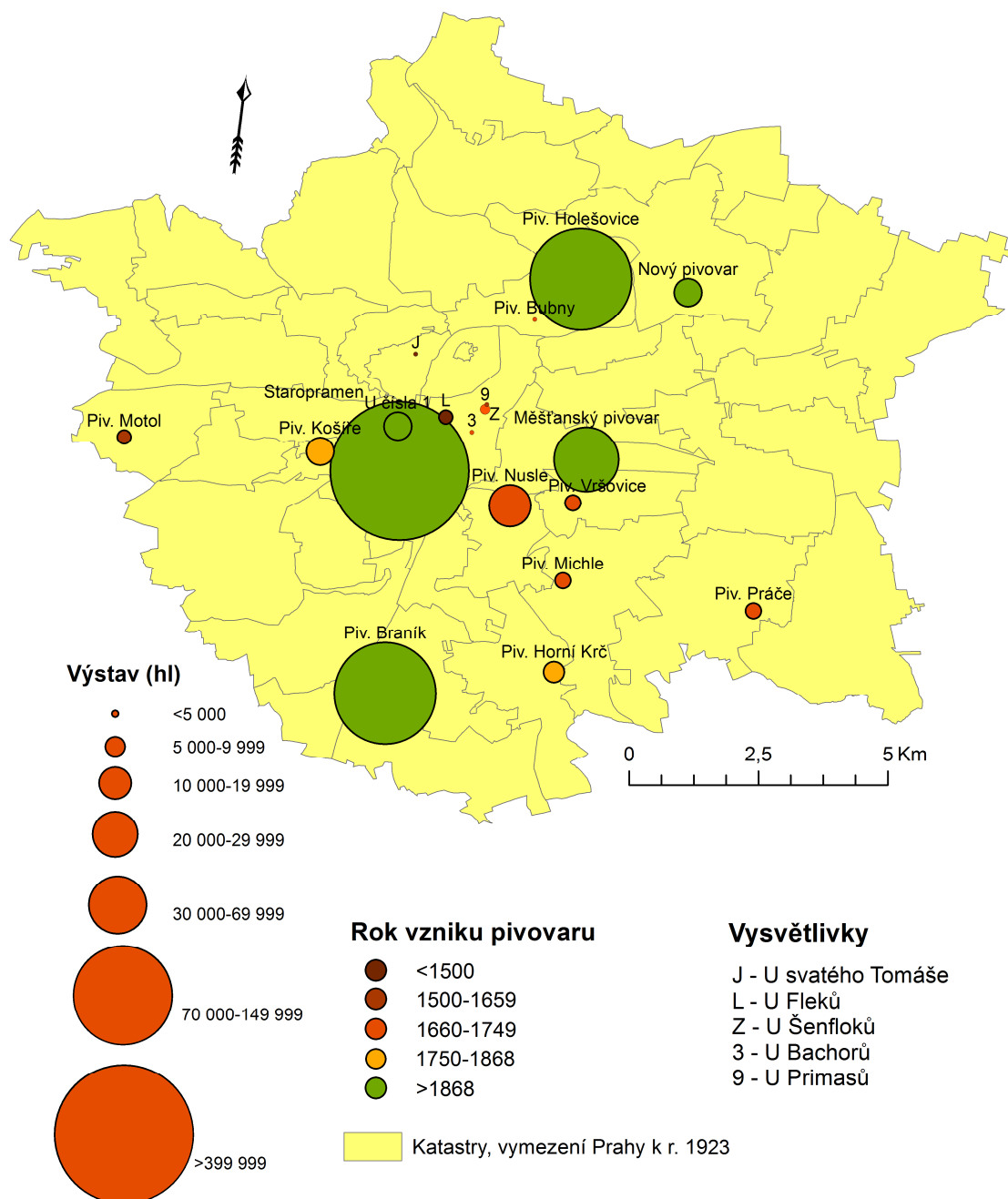
Zdroj: Vlastní výpočet dle: Likovský, Z. (2006): Pivovary československého území 1901–1950.

Poznámka: Pivovar Motol není kvůli značné absenci dat v grafu zaznamenán. U některých let se jedná vzhledem k absenci dat, o přibližný odhad možného výstavu.

Jediným pivovarem, který válku „nepřežil“, byl Černý pivovar na Novém Městě. Změna je patrná i v kartodiagramu. Důsledkem vzniku Velké Prahy již nemáme rozdělení katastrů na starou a okolní Prahu, ale nyní Praha tvořila celé území (Obr. 8).

V kartodiagramu za rok 1923 si můžeme všimnout naprosté dominance pivovarů založených po roce 1869, přičemž v porovnání s předešlými roky se potvrzuje tvrzení, že tato dominance roste. Jejich pozice na trhu v Praze byla takřka bezkonkurenční. Není tedy překvapením, že první čtyři pivovary, co se týče výstavu v hektolitrech, byly Staropramen (475 000 hl) První pražský měšťanský pivovar v Holešovicích (136 000 hl), Braník (74 488 hl) a Měšťanský pivovar na Královských Vinohradech (59 067 hl). Další smíchovský pivovar U Čísla 1 pomalu svůj výstav snižoval, neboť nedokázal konkurovat svému sousedovi s téměř dvacetinásobnou výrobou piva.

Obr. 8 – Přehled výstavu pivovarů, Praha, 1923

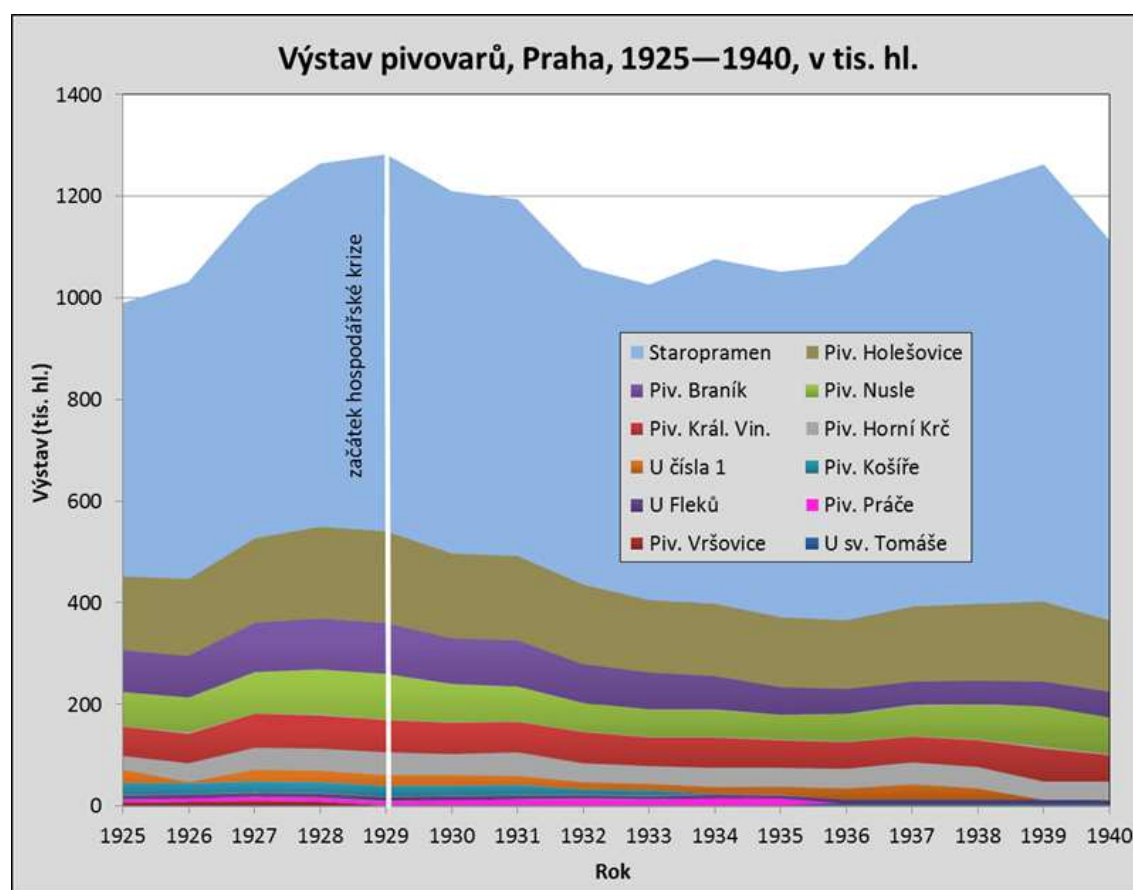
Autor: Tomáš Sobota, III. ročník, DG, vlastní výpočet dle: Likovský, Z.: Pivovary československého území 1900 -1948, Praha, 2006.

Za zánikem některých pivovarů ale stály i jiné důvody než konkurence velkých podniků. Například pivovar U Primasů byl v roce 1924 odkoupen Ministerstvem pošt pro výstavbu Paláce pro poštovní a šekový úřad. Ministerstvo národní obrany odkoupilo roku 1922 pivovar U Rozvařilů, také pro výstavbu svých budov. Tyto dva pivovary nepatřily mezi ty slabší, či neprosperující. Jejich zánik tak byl s největší

pravděpodobností způsoben umístěním v centru města, kde bylo více žádoucí intenzivnější využití plochy, tedy například právě umístění bankovních a politických institucí.

Vliv hospodářské krize byl znát na celém hospodářství, nicméně důkazy o zániku jednotlivých pivovarů právě v důsledku hospodářské krize nejsou. Dají se tak odhadovat pouze z dat od Likovského, z nichž byly vytvořeny následovné grafy a kartodiagramy (dále obr. 9 a 10), ale vzhledem k tomu, že byl pokles pivovarů po celé sledované období téměř ve stejném tempu, je to také složité. Z přiloženého grafu (Obr. 9) je patrný mírný pokles výstavu pivovarů, nezdá se však natolik zásadní, aby přímo ohrozil existenci některých z nich. Ihned po začátku krize si tedy můžeme všimnout poklesu výstavu, ale ještě před úplným zažehnáním krize výstav piva opět vzrostl.

Obr. 9

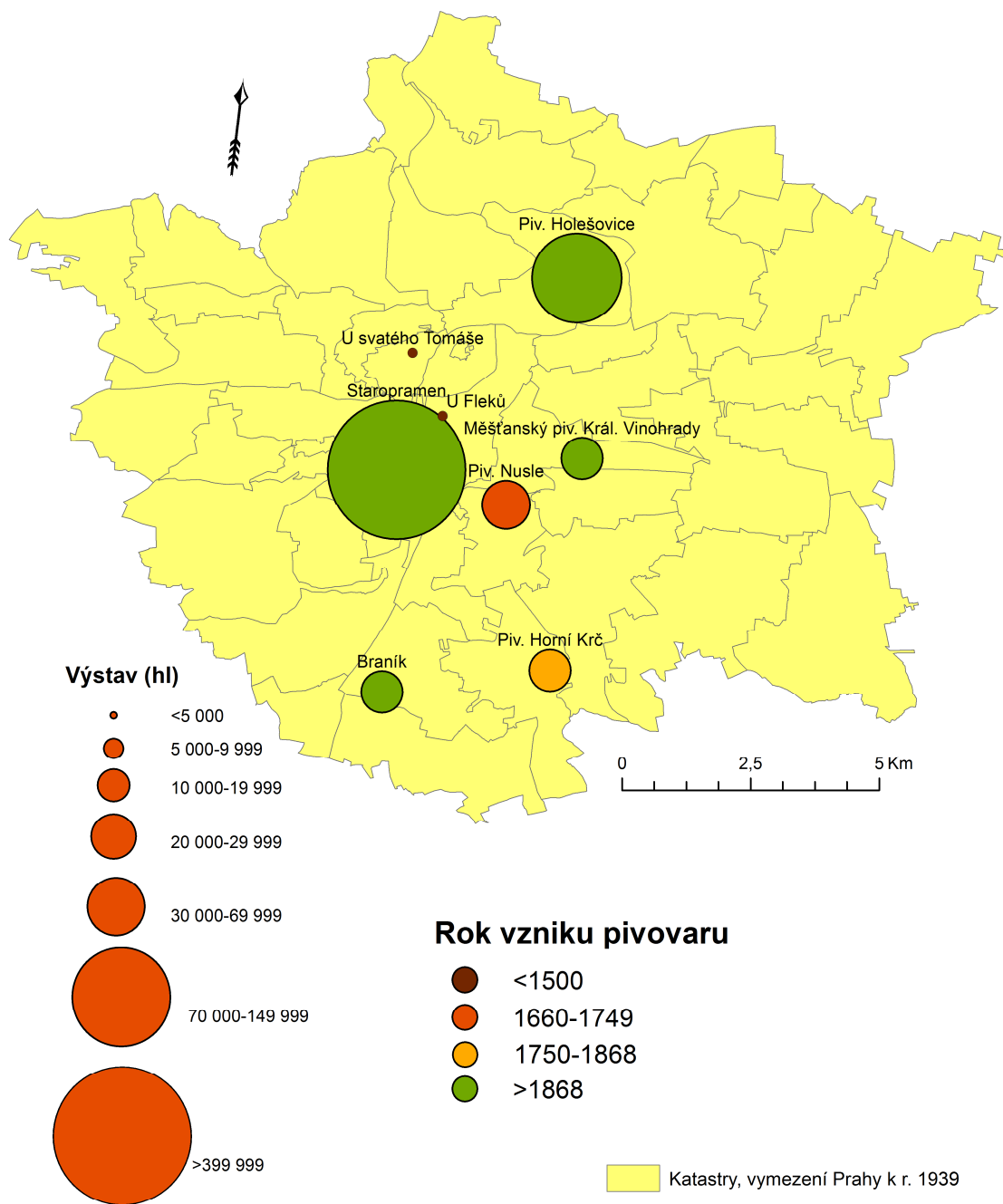
Zdroj: Vlastní výpočet dle: Likovský, Z. (2006): Pivovary československého území 1901–1950.

Poznámka: Pivovary, které na začátku znázorněného období existovaly, ale zanikly před začátkem krize a nejsou v grafu: piv. Bubny, piv. Kbely, piv. Libeň, U Bachorů, U Šenfloků. U některých let se jedná vzhledem k absenci dat o přibližný odhad možného výstavu.

Kontingentní smlouva měla za úkol ochránit pivovary před nekalou soutěží a nastolit jakousi rovnost mezi pivovary. Z dat od Likovského ale vypočítáme, že i v období, kdy smlouva fungovala, tedy do konce našeho analyzovaného období (1939), počet pivovarů stále klesal. Nabízí se tak otázka, jak by to vypadalo, pokud by smlouva a s ní spojený zákon ani v platnost nevešly, jestli by byl úbytek pivovarů ještě razantnější.

Na konci námi sledovaného období už v Praze existoval stejný počet nově založených pivovarů jako těch založených před rokem 1869, tedy čtyři ku čtyřem. V meziválečných časech nebylo v Praze místo pro slabé pivovary a to byla voda na mlýn těm velkým průmyslovým. Jen jediný pivovar, který patřil mezi ty založené po roce 1869, zanikl (nepočítáme-li trojici dalších pivovarů, jejichž existence byla jen velice krátkodobá). Byl to právě již zmínovaný pivovar U Čísla 1 (1939), který nedokázal konkurovat Staropramenu, ostatně jako většina pivovarů v Praze. Podíl výstavu mluví jasně, porovnáme-li „nové“ pivovary proti „starým“, jejich podíl byl takřka 90%. Pro zajímavost, výstav Staropramenu činil 53 % (859 561 hl) výstavu veškerých v té době v Praze fungujících pivovarů (Obr. 10).

Obr. 10 – Přehled výstavu pivovarů, Praha, 1939

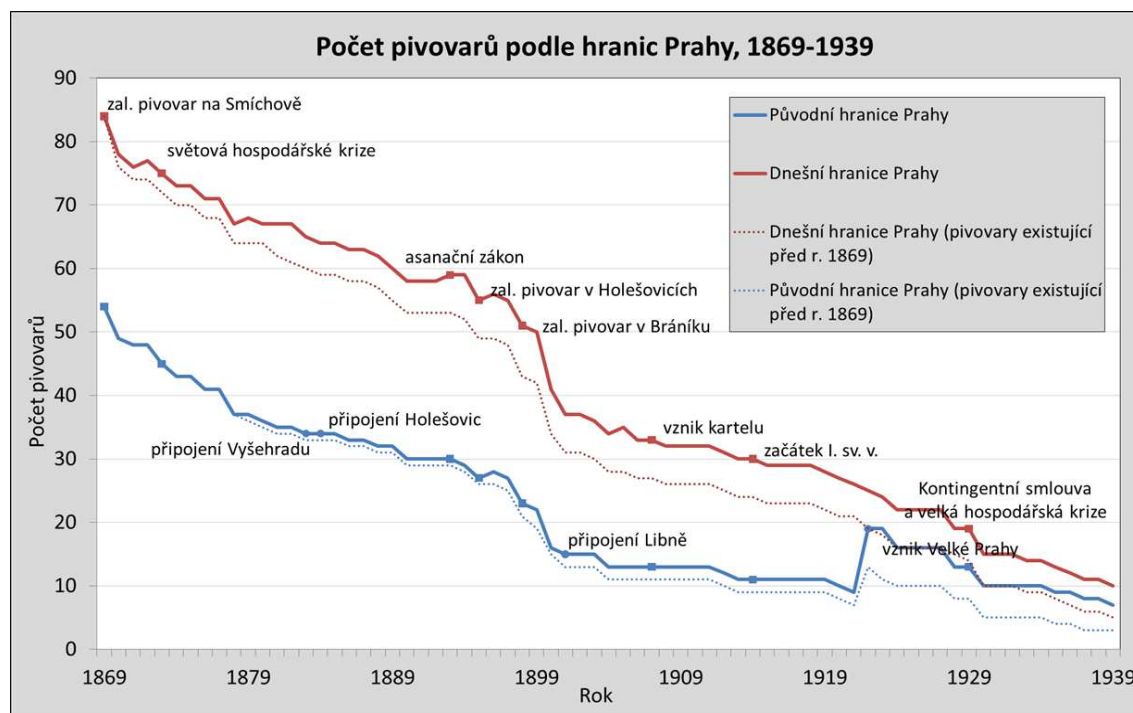
Autor: Tomáš Sobota, III. ročník, DG, vlastní výpočet dle: Likovský, Z.: Pivovary československého území 1900 -1948, Praha, 2006.

Dá se říci, že v tomto analyzovaném období byla dokonána existence téměř všech staropražských pivovarů. Na dvě výše položené výzkumné otázky si sice nemůžeme zcela jistě kladně odpovědět, nicméně zejména vliv 1. světové války je nejvíce patrný. Ohledně dopadů hospodářské krize nejsou výsledky tak jednoznačné a jsou tedy spíš spekulativní. Otázka týkající se Kontingentní smlouvy se nedá vzhledem k předešlým informacím považovat za potvrzenou. Toto byla tedy poslední kapitola zkoumaného období, ale k různým obecným závěrům z obou kapitol se ještě vrátíme v následném shrnutí.

5.3 Shrnutí vlastní analýzy rozmístění pivovarů

V této kapitole se dostaneme k obecnějšímu shrnutí zkoumaných let (1869–1939). Jednoznačný je pokles počtu pivovarů za celé období a vznik osmi nových pivovarů není co do jejich celkového počtu patrný (Obr. 11). Pro pivovarnictví se jednalo o pravděpodobně nejrušnější období v jeho české historii. Bohužel situace, které nastaly, byly povětšinou pro fungování pivovarů neprospěšné. Dá se říci, že se pivovarnická scéna v Praze za celé období naprosto změnila. Pryč byly ty časy malých staropražských pivovarů, kdy se dalo najít podnik vařící pivo téměř na každém rohu. Situace se v průběhu let změnila natolik, že v Praze zbylo v roce 1939 jen pár statečných jedinců.

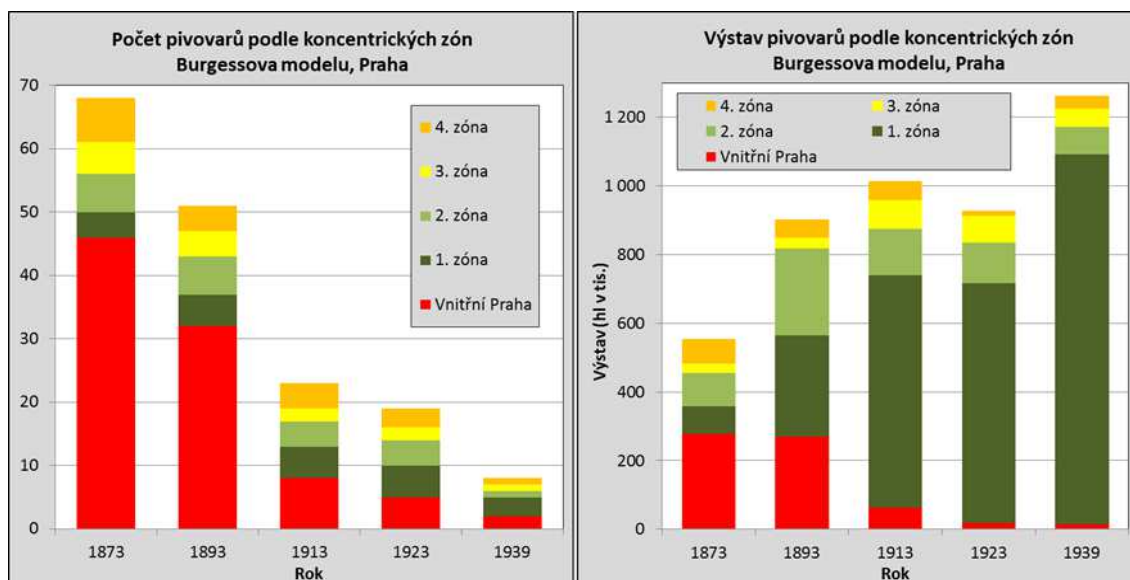
Obr. 11

Zdroj: Vlastní výpočet dle: Likovský, Z. (2005, 2006): *České pivovary 1869–1900 a Pivovary československého území 1901–1950*.

Vliv pivovarů na ostatní pivovary založených po roce 1869 byl již v předešlé kapitole zmíněn. Dobře jej i z geografického pohledu ukazuje Obr. 12. Nalezneme zde graf znázorňující jednak počet pivovarů (vlevo) a jednak jejich výstav. Rozdělení pivovarů odpovídá koncentrickým zónám pro Prahu podle Burgessova modelu zkonstruovaným Boháčem. S pomocí Obr. 1 si pak můžeme udělat jasnou představu o výstavu pivovarů v jednotlivých zónách Prahy. Je zde patrný pokles jak počtu pivovarů ve vnitřní Praze, tak i pokles jejich celkového výstavu. Je však zajímavé, že přes pokles počtu pivovarů klesl do roku 1893 výstav ve vnitřní Praze pouze zanedbatelně. Z toho se dá usoudit, že do té doby zanikaly pivovary s nízkým výstavem a naopak ty „silnější“ nebyly ohroženy. Pro zánik větších pivovarů tak byly důležitější okolnosti až po roce 1893.

Obr. 12

Zdroj: Vlastní výpočet dle: Likovský, Z. (2005, 2006): České pivovary 1869–1900 a Pivovary československého území 1901–1950.

Zcela rozdílný je vývoj v okolních zónách. Přestože se počet pivovarů v první zóně mírně zmenšoval, výstav podniků v této části Prahy naopak extrémně stoupal. Tuto zónu tvořil průmyslový pás okolo původního centra Prahy, kde se nacházelo i mnoho jiných průmyslových podniků. Ostatní tři zóny neměly tak rozdílný poměr v počtu pivovarů a jejich výstavu a v průběhu byl jejich trend kolísavý. Tyto okrajové zóny byly svým způsobem ve svém pivovarnictví autonomní (zejména ve vnějších zónách se dříve jednalo o samostatná města), a proto zde nebyly změny tak zásadní. Přesto je zde i tak zřetelný úbytek počtu pivovarů, ale jejich výstav byl v porovnání s první zónou celkem

stabilní. Shrneme-li celé zkoumané období, všimneme si zaprvé výrazného poklesu počtu pivovarů, a za druhé zpozorujeme proces formující pražské pivovarnictví do oligopolu. Jinými slovy zanikla naprostá většina pivovarů založených před rokem 1869 a naopak čtyři pivovary založené po tomto roce ovládaly většinu trhu s touto komoditou.

6 Závěr

Hlavním záměrem této práce bylo zkoumat vývoj geografického rozmístění pivovarů v Praze a jeho okolnosti. Poznání této problematiky přitom může pomoci pochopit celkový vývoj průmyslu během industrializace měst a tedy i to, jak vzniklo rozmístění průmyslových podniků, které vydrželo až do konce dvacátého století, kdy začalo docházet k dalším významným změnám. Tento cíl měly za úkol splnit vybrané výzkumné otázky vztahující se vždy k důležité okolnosti ovlivňující tuto tematiku.

Hned první z výzkumných otázek přinesla zajímavé výsledky. Těch bylo dosaženo rozdělením Prahy do koncentrických zón Burgessova modelu podle Boháče (1923). Především se projevil zásadní úpadek pivovarů ve vnitřní části města a naopak růst těch v okolních zónách. Zajímavé pak bylo zjištění, že i přes pokles počtu pivovarů ve vnitřní Praze do roku 1893 se hodnota výstavu příliš nezměnila. Vysvětlení tkví v zániku slabých pivovarů s nízkým objemem výstavu. Teprve události po roce 1893 způsobily zánik těch silnějších, což se konečně projevilo i na hodnotě výstavu pro zónu vnitřní Prahy.

Další otázka, která byla v této práci řešena, je, zda nové akciové pivovary založené po roce 1869 ovlivnily existenci staropražských pivovarů. Pomocí vytvořených kartodiagramů za různé roky a přímých historických důkazů byla tato otázka potvrzena. Především se jednalo o pivovary Staropramen, Holešovice a Braník, které postupně ovládly pražský trh s pivem a jejich konkurence vzala za své.

Se stejným výsledkem, tedy potvrzením výzkumné otázky, se setkáme při řešení pražské asanace. Modernizace centra města na evropskou metropoli také zanechala svůj rukopis ve vývoji pivovarnictví. Během tohoto období zaniklo mnoho pivovarů právě v důsledku bourání starých domů nebo jejich přestavby. Jednalo se však o málo prosperující pivovary, které by i bez asanace čekal pravděpodobně brzký zánik.

S přelomem století přišly nové události a tudíž i možnost zkoumat další otázky. Ty byly politického charakteru. Nejdříve celé hospodářství a průmysl ovlivnila 1. světová válka a 11 let po jejím konci propukla Světová hospodářská krize. Pokles výstavu pivovarů byl během války značný, neboť pivovarnictví – i když v menší míře – bylo postiženo stejnými problémy jako ostatní odvětví průmyslu. Světová hospodářská krize byla rovněž globálního charakteru, nicméně pivovarnictví jí nebylo tolik ovlivněné. Výstav pražských pivovarů během ní sice poklesl, ale tato tendence byla mírná a neznamenal pro pivovary přílišné nebezpečí. Svou roli v tom může hrát i fakt, že několik pivovarů stačilo zaniknout ještě před krizí.

Více nejednoznačné výsledky jsou u výzkumné otázky týkající se Kontingentní smlouvy. Jak již bylo řečeno v kapitole zabývající se analýzou této problematiky, její přínos na pivovary se nedá doložit fakty či daty. Úkol této smlouvy byl odvrátit počet mizejících podniků z mapy pražského pivovarnictví. Z přiloženého grafu však zjistíme, že tendence poklesu pivovarů byla totožná s předešlými obdobími, a proto se dá pouze spekulovat nad otázkou, zda by byl tento pokles razantnější, pokud by k založení Kontingentu nedošlo.

Zajímavých výsledků bylo také dosaženo pomocí rozdělení Prahy do koncentrických zón Burgessova modelu podle Boháče (1923). Nejprínosnější informací bylo zjištění, že i přes pokles počtu pivovarů ve vnitřní Praze do roku 1893, se hodnota výstavu příliš nezměnila. Vysvětlení tkví v zániku slabých pivovarů s nízkým objemem výstavu. Teprve události po roce 1893 způsobily zánik těch silnějších, což se konečně projevilo i na hodnotě výstavu pro zónu vnitřní Prahy.

Zkoumané období v této práci končí rokem 1939, tedy před začátkem druhé světové války. Bezesporu by pro další práce zabývající se tímto tématem bylo zajímavé analyzování vývoje pivovarnictví v Praze počínaje touto válkou. Práce zaměřující svůj výzkum na celé Česko již existují, ale analýza hlavního města v tomto období opět chybí. Zajímavé by bylo přitom především zaměřit se na dění v posledních letech, kdy dochází opět k rozkvětu malých pivovarů a Praha se stala jedním z měst s vůbec největším počtem pivovarů na světě. Další zajímavé poznatky by také mohlo přinést detailní prozkoumání situace některých pivovarů, na což nezbylo v této extenzivněji pojaté práci místo.

Zdroje literatury:

EFMERTOVÁ, M. C. (1998): *České země v letech 1848–1918*. Libri, Praha, 463 s. ISBN 80-85983-47-8

HRUŠKA-TVRDÝ, L. a kol. (2010): *Industriální město v postindustriální společnosti (1. díl). Vysoká škola báňská – Technická univerzita v Ostravě*, Ostrava, s. 26-28. ISBN 978-80-248-2172-6

JEŘÁBEK, L. (1905): *Boj proti starobylému rázu Prahy od století 18. až na naši dobu: Zvláštní otisk z Díla, listu věnovaného původní tvorbě české, hlavně dekorativní. Tiskem Edvarda Leschingra ve Vodičkově ulici č. 34 n. – nákladem „díla“, Praha, 1905, 33 s. (cit. 12. 6. 2015)*

Dostupné z WWW:

<<http://kramerius.mlp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=5792>>

KLADIWA, P., ZÁŘICKÝ, A. (2009): *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740-1918*. Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, Ostrava, str. 275-292

KRAJÍČEK, L. (1982): *Geografie průmyslu*. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta přírodovědecká, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 123 s.

KRATOCHVÍLE, A. (2005): *Pivovarství českých zemí v proměnách 20. století. Výzkumný ústav pivovarský a sladařský*, Praha, 265 s. ISBN 80-86576-16-7

LIKOVSKÝ, Z. (2005): České pivovary 1869–1900. Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, Praha, 359 s. ISBN 80-86576-14-0

LIKOVSKÝ, Z. (2006): Pivovary československého území 1900–1948. Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, Praha, 443 s. ISBN 80-86576-21-3

MAIER, K. (2005): Hospodaření a rozvoj českých měst 1850–1938. Academia, Praha, 364 s. ISBN 80-200-1245-1

MALÝ, J. (2012): Srovnání metropolitních areálů Prahy a Brna. Brno, Diplomová práce, Masarykova Univerzita, Přírodovědecká fakulta, Geografický ústav, 91 s.

MUSIL, S. (2012): Sláva a zánik starých pražských pivovarů: 1. díl – Staré Město. PLOT, Praha, 303 s. ISBN 978-80-7428-142-6

MUSIL, S. (2013): Sláva a zánik starých pražských pivovarů: 2. díl – Nové Město. PLOT, Praha, 357 s. ISBN 978-80-7428-189-1

OUŘEDNÍČEK, M. (2012): Sociálně prostorová struktura industriální Prahy. In: Chodějovská, E., Šimůnek, R. eds.: Krajina jako historické jeviště. K počtě Evy Semotanové. Historický ústav, Praha, s. 263-283. ISBN: 978-80-7286-199-6

POLÁK, M. (2003): Pražské pivovárky a pivovary. Libri, Praha, 244 s. ISBN 80-7277-193-0

ROZINKOVÁ, K. (2012): České pivovarnictví a jeho kartelizace 1869 - 1918. Praha, Rigorózní práce, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin, 135 s.

SEKANINA, M. (2004): Kdy nám bylo nejhůře?: hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska. Libri, Praha, str. 34-45. ISBN 80-7277-213-9

Zdroje internetové:

Archiv hlavního města Prahy.

<<http://www.ahmp.cz/index.html?mid=47&>> (staženo 20. 4. 2015)

Archiv hlavního města Prahy.

<<http://www.ahmp.cz/index.html?mid=46&wstyle=0&page=page/docs/vyvoj-prazske-samospravy-II-A.html>> (staženo 20. 4. 2015)

PRŮCHA, V. (2012): Hospodářské krize - průvodní jev kapitalismu.

(cit. 13. 5. 2015) Dostupné z WWW:

<http://www.novysmer.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=1273:hospodarske-krize-prvodni-jev-kapitalismu&catid=41:ekonomika&Itemid=52>